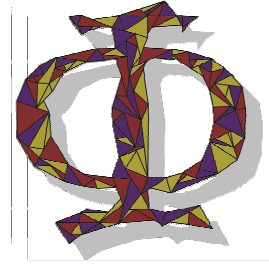

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ,
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: Ιστορία της Φιλοσοφίας

*Η Ελευθερία και τα Όριά της- Μία Προσπάθεια
Εφαρμογής της Αυτοκτησίας στο Ζήτημα του
Ομόφυλου Γάμου και της Τεκνοθεσίας από Ομόφυλο
Ζευγάρι,*

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων Καθηγητής: Αριστείδης Χατζής

Τριμελής Επιτροπή: Αραμπατζής Γεώργιος, Πρωτοπαπαδάκης Ευάγγελος,
Χατζής Αριστείδης

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

Μήκου Μαριάμ Άννα

A.M.: 218035

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Μαριάμ Άννα Μήκου © 2020

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Περίληψη
2. Εισαγωγή
3. Περί Ελευθερίας
 - 3.1. Νομικός πατερναλισμός, νομικός ηθικισμός και τα όρια κρατικής παρέμβασης.
 - 3.2. Ατομικότητα.
 - 3.3. Αυτό-εξέλιξη.
 - 3.4. Κοινωνικότητα.
 - 3.5. Η αρχή της ωφέλειας
 - 3.6. Δημοκρατικό πολίτευμα
 - 3.7. Συνοψίζοντας περί ελευθερίας
4. Ανθρώπινα Δικαιώματα
 - 4.1. Η αρχή της αυτοκτησίας
 - 4.2. Δικαιώματα ομοφυλοφίλων
 - 4.2.1. Το δικαίωμα στο γάμο ομόφυλου ζευγαριού
 - 4.2.2. Το δικαίωμα των ομόφυλων ζευγαριών στην τεκνοθεσία
5. Επίλογος- Συμπεράσματα
6. Βιβλιογραφία

1. Περίληψη

Στην εργασία, με τίτλο *Η Ελευθερία και τα Όριά της- Μία Προσπάθεια Εφαρμογής της Αυτοκτησίας στο Ζήτημα του Ομόφυλου Γάμου και της Τεκνοθεσίας από Ομόφυλο Ζευγάρι*, εξετάζεται το ζήτημα της ελευθερίας των πολιτών και των ορίων, τα οποία είναι δυνατόν να τεθούν σε αυτή, σύμφωνα με το σύγγραμμα *Περί Ελευθερίας* του John St. Mill και, εν συνεχεία, έγινε μία δοκιμή ελέγχου του κατά πόσο η αρχή της ελευθερίας και τα συνεπαγόμενα εξ αυτής δικαιώματα εφαρμόζονται στα ζητήματα του ομόφυλου γάμου και της τεκνοθεσίας από ομόφυλο ζευγάρι.

Συγκεκριμένα, εξετάζεται το αν και κατά πόσο η ελευθερία είναι πιθανό να προκαλέσει πραγματική βλάβη σε οποιονδήποτε άνθρωπο. Συζητείται η αρχή της ελευθερίας, η οποία ρυθμίζει τις κοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις, καθώς και το ζήτημα της τυραννίας της πλειοψηφίας. Επισημαίνεται η σημασία της ελευθερίας της σκέψης, της έκφρασης και της δυνατότητας σχετίζεσθαι.

Εν συνεχεία, διατυπώνεται η αρχή της βλάβης και ο τρόπος με τον οποίο είναι δυνατό αυτή να εφαρμοστεί, δίχως να καταπατήσει την ατομικότητα και τον αυτό-προσδιορισμό των πολιτών μέσα στα πλαίσια ενός δημοκρατικού πολιτεύματος.

Άλλωστε, μόνο εντός του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι εφικτό να προστατευτούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και η διεύρυνσή τους σε μειονοτικές ομάδες, όπως τα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Ιδιαίτερη συζήτηση γίνεται για το ζήτημα του γάμου των ομόφυλων ζευγαριών, καθώς και της δυνατότητάς τους να δημιουργούν οικογένεια.

Λέξεις-Κλειδιά

Ελευθερία- Όρια της Ελευθερίας- Όρια Κρατικής Παρέμβασης- Νομικός Ηθικισμός- Νομικός Πατερναλισμός- Αυτοκτησία- Ομόφυλος Γάμος- Τεκνοθεσία από Ομόφυλο Ζευγάρι

Abstract

The paper, entitled *Liberty and Its Limits - An Attempt to Implement Self-Ownership in the Issue of Same-Sex Marriage and Same-Sex Childbearing*, examines the issue of citizens' freedom and the limits that can be placed on it, according to the book *On Liberty* by John St. Mill, and, then, it examines whether the principle of liberty and the resulting rights apply to issues of same-sex marriage and childbearing by a same-sex couple.

In particular, it examines whether and to what extent freedom is likely to cause real harm to any human being. The principle of liberty is discussed, which regulates social and interpersonal relations, as well as the issue of the tyranny of the majority. Emphasis is placed on the importance of liberty of thought, expression and the ability to relate.

Then, the principle of harm is formulated and the way in which it can be implemented, without encroaching on the individuality and self-determination of citizens within a democratic state.

After all, only within a democratic state is it possible to protect human rights, as well as to extend them to minority groups, such as members of the LGBTQI community. There is a detailed discussion on the issue of same-sex marriage, as well as the ability of same-sex couples to start a family.

Key words

Freedom - Limits of Freedom - Limits of State Intervention - Legal Ethics - Legal Paternalism - Self-Ownership - Same-Sex Marriage – Homosexual Couple Adoption

2. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία, λαμβάνοντας αφορμή από πρόσφατα γεγονότα και σύγχρονους προβληματισμούς, επιχειρεί μία εξέταση του ζητήματος της ελευθερίας των πολιτών και των ορίων, τα οποία ενδεχομένως πρέπει να τίθενται σε αυτή. Για την επίτευξη του συγκεκριμένου σκοπού εξετάζεται το κείμενο του John St. Mill *Περί Ελευθερίας* και τα όσα υποστηρίζονται σε αυτό. Αρχικά, συζητείται η αρχή της ελευθερίας καθώς και η αρχή της βλάβης, όπως διατυπώνονται από το στοχαστή. Αποσαφηνίζεται η αξία της έννοιας της ελευθερίας, η οποία όσο κοινότοπη και προφανής κι αν θεωρείται, σε ορισμένα ζητήματα δεν φαίνεται να λαμβάνεται υπόψη, ενώ πολλές φορές ελλοχεύει ο κίνδυνος παρερμηνείας της.

Η ελευθερία είναι η μοναδική ίσως αρχή, η οποία στην πλήρη εφαρμογή της, προσφέρει ισότιμη, αξιοκρατική και απεριόριστη πρόοδο για κάθε πολίτη ανεξαιρέτως. Τα οφέλη της είναι ποικίλα τόσο σε ατομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς η ανάπτυξη της ατομικότητας δύναται να λειτουργήσει θετικά πάντα σε συνδυασμό με την καλλιέργεια κοινωνικών αρετών και ανθρωποκεντρικών γνωρισμάτων, τα οποία προωθούν την αλληλεγγύη και το καθήκον προς τον συνάνθρωπο, όχι με τρόπο καταναγκαστικό, αλλά βάσει της ελεύθερης βούλησης. Όπως θα φανεί και παρακάτω, η ταυτόχρονη ανάπτυξη της ατομικότητας και της κοινωνικότητας συμβάλλει σημαντικά στην ανάδειξη ποικίλων μοντέλων ζωής, τα οποία διαφοροποιούνται μεταξύ τους, είναι μοναδικά για κάθε άτομο και πλήρως προσαρμοσμένα στις ανάγκες του, με σκοπό την απόλυτη εξυπηρέτηση αυτών και την ικανοποίηση των επιθυμιών του εκάστοτε υποκειμένου.

Η ελευθερία αυτή σαφώς δεν μπορεί να είναι ανεξάντλητη. Είναι απαραίτητο να υφίστανται σαφή όρια για την προστασία και την ασφάλεια όλων των πολιτών, αδιακρίτως. Στο σημείο αυτό υπεισέρχεται η αρχή της βλάβης. Πρόκειται για την αρχή του J. St. Mill, η οποία ορίζει ότι κάθε ενεργό υποκείμενο δύναται να πράττει ελεύθερα και κατά βούληση σε ζητήματα τα οποία αφορούν τον εαυτό του, οφείλει, ωστόσο, να θέτει σοβαρούς περιορισμούς στις δράσεις του, όταν αυτές αφορούν ή/και ζημιώνουν τρίτα πρόσωπα. Οι συγκεκριμένοι περιορισμοί εξασφαλίζουν ότι καμία ελευθερία δεν πρόκειται να καταπατηθεί ούτε από τους πολίτες ούτε και από την κρατική εξουσία. Όλα τα παραπάνω υλοποιούνται μόνο εντός των δημοκρατικών πολιτευμάτων, στα οποία η ελεύθερη έκφραση, η ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων και η καλλιέργεια διαφορετικών ιδεών θεωρούνται αξίες εμπεδωμένες και διασφαλισμένες.

Οτιδήποτε έχει αναφερθεί ως εδώ μπορεί εύκολα να χαρακτηριστεί ως ουτοπική θεωρία, ανέφικτη ιδεολογία, ακόμη και ως χιμαιρικό ευχολόγιο. Ωστόσο, οι διακηρύξεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συνοδεύονται συνήθως και από μία σειρά καλών πρακτικών, οι οποίες θέτουν τη βάση για την πραγμάτωση της αρχής

της ελευθερίας, ταυτόχρονα με όσα αυτή συνεπάγεται (ισονομία, ισότητα, δικαιοσύνη, ίση πρόσβαση στην ευκαιρία, αξιοκρατία κ.ο.κ.). Τα ανθρώπινα δικαιώματα φαίνονται απαραβίαστα. Δυστυχώς, όμως, η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Στις ημέρες μας συνεχίζουν και υπάρχουν διακρίσεις εναντίον μειονοτήτων και το χειρότερο είναι ότι οι διακρίσεις αυτές δεν προέρχονται απλώς από μικρές μερίδες του πληθυσμού και ανεπίσημες πηγές αλλά, ταυτόχρονα, επικυρώνονται και από τα κρατικά όργανα και τις εκάστοτε πολιτικές εξουσίες.

Το παρόν πόνημα ασχολείται, τέλος, με την καταπάτηση των δικαιωμάτων και τις διακρίσεις εναντίον των ατόμων, τα οποία ανήκουν στη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα. Όπως θα εξηγηθεί, εν συνεχεία, πρόκειται για διακρίσεις, οι οποίες συγκαταλέγονται στις διακρίσεις λόγω φύλου. Συγκεκριμένα, εξετάζεται η στέρηση από τα ομόφυλα ζευγάρια του δικαιώματός τους να παντρεύονται και του δικαιώματός τους να δημιουργούν οικογένεια και να αποκτούν παιδιά. Γίνεται μία προσπάθεια συνολικής προσέγγισης στο θέμα και, με αυτό το σκοπό, χρησιμοποιούνται μελέτες από την επιστήμη της ψυχολογίας, καθώς και απόψεις νομικών, ενώ αποφεύγεται μία καθαρά θεωρητική προσέγγιση του θέματος, δεδομένου ότι σκοπός δεν είναι απλώς να καταδειχθούν και να επισημανθούν προβλήματα, των οποίων την ύπαρξη όλοι γνωρίζουν σε ένα βαθμό, αλλά να αναδειχθούν λύσεις, ώστε να ικανοποιηθούν οι ανάγκες των καιρών μας.

3. *Περί Ελευθερίας*

Στο κείμενό του, *Περί Ελευθερίας*, ο John St. Mill δεν ενδιαφέρεται να αποδείξει την, κατά τη γνώμη του δεδομένη, ηθική βαρύτητα της ελευθερίας. Αντίθετα, διερευνά αν και κατά πόσο η ελευθερία στην πράξη δύναται να προκαλέσει βλάβη υπαρκτή, μία βλάβη σωματική, μία βλάβη, η οποία θα είναι επιζήμια για την υγεία ή ακόμη και για τη ζωή οποιουδήποτε ανθρώπου (Mill, 2020: 8). Μελετάει εκείνες τις μορφές ελευθερίας, οι οποίες συμβάλλουν στην ατομική ηθική ανάπτυξη και στο σχηματισμό του χαρακτήρα, τα οποία αποτελούν τον «ύψιστο σκοπό» για το φιλελεύθερο φιλόσοφο, τόσο ώστε σε μερικές περιπτώσεις να ξεπερνούν την αρχή της ωφέλειας (Fitzpatrick 1988: 63). Σκοπός του είναι η διατύπωση και η υποστήριξη μίας απλούστατης, φαινομενικά τουλάχιστον, αρχής, η οποία θα εφαρμόζεται στις σχέσεις ατόμου-κοινωνίας, αλλά και μεταξύ των ατόμων, για την επίτευξη του κοινωνικού ελέγχου και του προσωπικού περιορισμού, χρησιμοποιώντας είτε τις, προερχόμενες από το κράτος, νομικές κυρώσεις είτε την αποδοκιμασία της κοινής γνώμης (Mill 1991: 30).

Ο Mill εναντιώνεται σαφώς, ήδη από τις πρώτες σελίδες του εγχειρήματός του, στην «τυραννία της πλειοψηφίας», όπως ο ίδιος την αποκαλεί, στην τυραννία την προερχόμενη από την κοινή γνώμη. Είναι ξεκάθαρο ότι η ισχύς της προκύπτει από

την ψυχική και κοινωνική πίεση, την οποία ασκεί η κοινωνία, καθώς και οι «σημαντικοί άλλοι» (γονείς, φίλοι, οικογένεια), στα άτομα, τα οποία επιθυμούν και προσπαθούν να πειραματιστούν και να διαφοροποιηθούν από το ευρύτερο σύνολο (Mill 2020: 13). Οι μη κρατικοί και ανεπίσημοι αυτοί μηχανισμοί, οι οποίοι πιθανόν να λειτουργούν ακόμη και υπό τη μορφή προσδοκιών, είναι δυνατόν να καταστούν απολύτως καθοριστικοί και ελεγκτικοί (Macleod 2020). Η κοινωνική τυραννία δεν αφορά απλώς τις πράξεις πολιτικών προσώπων, ούτε επιβάλλεται με ποινές, παρ' όλα αυτά είναι δυνατόν να αξιολογηθεί ως ένα από τα χειρότερα είδη καταπίεσης, δεδομένου ότι αφήνει ελάχιστα περιθώρια διαφυγής του υποκειμένου, επηρεάζοντας προσωπικές πτυχές του βίου του και κατακρεουργώντας τα ψυχικά του αποθέματα (Mill 1991: 20), οδηγώντας συχνά σε κομφορμισμό της σκέψης, του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς.

Οι τρεις αυτοί παράγοντες του προσωπικού βίου, όμως, η σκέψη, η έκφραση και η δυνατότητα σχετίζεσθαι, πρέπει να χαρακτηρίζονται από απόλυτη ελευθερία, ώστε να είναι το άτομο κυρίαρχο της ζωής του (Fitzpatrick 1988: 65). Οι ελευθερίες αυτές ενισχύουν σημαντικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης προσωπικότητας, όπως η ανθρωπιά, η διάθεση για ανανέωση, η αυτοκυριαρχία και η ατομικότητα. Η ελευθερία έχει τη δύναμη να πολλαπλασιάσει την αξία μίας πολιτείας ή ενός κράτους. Αυτό συμβαίνει διότι μακροπρόθεσμα η ελευθερία ενισχύει ατομικές αξίες των πολιτών, όπως είναι η δημιουργικότητα και η πνευματική πρόοδος. Δεδομένου ότι ουδείς δύναται να ισχυριστεί ότι είναι αλάθητος, μέσω των διαφωνιών και των αντιπαραθέσεων, οι πολίτες μπορούν να αναθεωρήσουν πιθανές εσφαλμένες απόψεις τους ή να ενισχύσουν τα αδύναμα σημεία των υπάρχουσων θέσεων τους (Mill 2020: 9). Η ελευθερία, ως εκ τούτου, αποτελεί ασταμάτητη και ακόρεστη πηγή βελτίωσης, καθώς, χάρη σε αυτή, υπάρχουν τόσο ανεξάρτητοι πυρήνες βελτίωσης, όσα είναι και τα ελεύθερα άτομα (Mill 1991: 86). Άλλωστε, η αρχή της ελευθερίας είναι πλήρως εφαρμόσιμη, μόνο αν η εκάστοτε ανθρώπινη κοινωνία δύναται να προοδεύσει και να βελτιωθεί μέσω του ελεύθερου και ισότιμου διαλόγου (Mill 1991: 31).

Προκύπτει, επομένως, η επείγουσα ανάγκη να βρεθεί ένα όριο για την παρέμβαση της κοινής γνώμης στην προσωπική ανεξαρτησία. Η διατήρηση του ορίου αυτού θα μπορούσε να εξασφαλίσει την προσωπική ασφάλεια των υποκειμένων, την πρόοδο των προσωπικών υποθέσεων και την προστασία από δεσποτικές πολιτικές (Mill 1991: 26). Παράλληλα, ορισμένοι περιορισμοί της συμπεριφοράς είναι μάλλον απαραίτητοι για την ύπαρξη μίας πολιτισμένης μορφής ζωής (Ten 2008: 2). Φαίνεται ότι το κράτος δικαιούται να ασκήσει καταναγκασμό, για τον περιορισμό της ατομικής ελευθερίας, αρκεί να υφίστανται επαρκείς και ορθοί λόγοι. Ποιοι, όμως, μπορούν να θεωρηθούν ορθοί και ικανοί λόγοι; Οι απόψεις δίστανται (Weirtheimer 2002: 38). Ορμώμενος από τα παραπάνω, ο Mill διατυπώνει την εξής αρχή: ο μοναδικός λόγος, για τον οποίο η ανθρωπότητα δικαιούται να παρέμβει

στην ελευθερία δράσης ενός οποιουδήποτε ατόμου είναι η αυτοπροστασία, η πρόληψη βλάβης του εαυτού ή των άλλων (Mill 1991: 30). Είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι κακό προς τους άλλους μπορεί να προξενηθεί, όχι μόνο με τις πράξεις, αλλά και με την απραξία, περίπτωση κατά την οποία το άτομο είναι, επίσης, υπόλογο, για τη βλάβη, την οποία θα έχει προκαλέσει (Mill 1991: 32).

Ο ατομικός πειραματισμός και η διαφοροποίηση, κατά συνέπεια, είναι απόλυτα ανεκτά όταν αφορούν τις πράξεις, οι οποίες κατευθύνονται προς εαυτόν, καθώς αποτελούν αντίδοτο της κοινωνικής στασιμότητας και της συλλογικής μετριότητας (Donner 2017: 430). Οι άνθρωποι, όντας ως επί το πλείστον ορθολογικοί, αναγνωρίζουν και επιδιώκουν το προσωπικό τους συμφέρον καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο και δύνανται να το ικανοποιήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο (Χατζής 2018: 53). Μάλιστα, αν οι άνθρωποι δεν δείχνουν ανοχή προς τη διαφορετικότητα, αυτό εμποδίζει την πρόοδο εξίσου με μία κυβέρνηση, η οποία λογοκρίνει (έγκειται στις περιπτώσεις της «τυραννίας της πλειοψηφίας») (Brennan 2016: 90). Η έκφρασή του υποκειμένου, ωστόσο, πρέπει να περιορίζεται δραματικά αν πρόκειται να βλάψει άλλους, να παραβιάσει τα δικαιώματά τους ή να καταπατήσει τα ζωτικά τους συμφέροντα (Donner 2018: 150).

3.1. Νομικός πατερναλισμός, νομικός ηθικισμός και όρια κρατικής παρέμβασης

Σε αντίθεση με την αρχή την αρχή της βλάβης, όπως διατυπώθηκε παραπάνω, η πρόληψη, με στόχο να προστατευτεί ο πράττων, αναγκαζόμενος να πράξει ή να μην πράξει με έναν συγκεκριμένο τρόπο, επειδή, υποτίθεται, θα ήταν καλύτερο για αυτόν, δεν είναι θεμιτή. Κάθε άνθρωπος οφείλει να λογοδοτεί στην κοινωνία για τη συμπεριφορά του αποκλειστικά και μόνο όταν οι δράσεις του αφορούν τους άλλους. Εν αντιθέσει, όταν οι δράσεις του αφορούν τον εαυτό του και την προσωπική του ζωή, ο κάθε άνθρωπος είναι απόλυτα ανεξάρτητος. Είναι κυρίαρχος του εαυτού, του σώματος και του νου του και δεν οφείλει να λογοδοτεί (Mill 1991: 31), καθώς το ίδιο το υποκείμενο είναι ο πιο αξιόπιστος κριτής, όσον αφορά τη δική του ζωή, τις προσωπικές του επιλογές, το δικό του το καλό. Ακόμη και οι πιο καλοπροαίρετοι πολιτικοί αρχηγοί, εξάλλου, δεν δύνανται μάλλον να προάγουν το πραγματικό συμφέρον των πολιτών τους αποτελεσματικότερα από τους ίδιους τους πολίτες (Brink 2008: 44), καθώς οι πατερναλιστικές παρεμβάσεις στην ελευθερία βασίζονται περισσότερο σε γενικευμένες υποθέσεις, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις ανάγκες του εκάστοτε ατόμου, με αποτέλεσμα να εφαρμόζονται μάλλον εσφαλμένα και αρκετές φορές να μη σέβονται την ατομική ελευθερία, η οποία είναι σημαντικότερη για την ισότητα των πολιτών (Young 2008: 212).

Άλλωστε, η κυβέρνηση δεν αποτελεί μία αφηρημένη έννοια ή μία ιδεατή οντότητα, δεν υφίσταται ανεξάρτητα από τους ανθρώπους, οι οποίοι την απαρτίζουν και, σαφώς, δεν ταυτίζεται, παρά μόνο σε μικρό βαθμό, με τον κυβερνώμενο λαό.

Πρόκειται για ένα σύνολο ανθρώπων, οι οποίοι τείνουν να χρησιμοποιούν τη μεγάλη επιρροή την οποία διαθέτουν, αποσκοπώντας στον έλεγχο των υπόλοιπων πολιτών με ποικίλους και διαφορετικούς τρόπους (Berglan 1990: 1-2). Ταυτόχρονα, η κάθε κυβέρνηση διαθέτει το μονοπώλιο (σε μία οριοθετημένη γεωγραφική περιοχή και για συγκεκριμένα υποκείμενα) να καταπιέζει νόμιμα τους πολίτες, να θέτει τους κανόνες, αλλά και να υποχρεώνει τα άτομα να ακολουθήσουν τους κανόνες αυτούς (Brennan 2016: 113).

Ο πατερναλισμός, επομένως, σε οποιαδήποτε μορφή του, είτε είναι νομικός, είτε πρόκειται για θρησκευτικό δόγμα, πολιτισμική παράδοση, είτε για ηθική αντίληψη, πατριωτισμό, ή απλώς κοινωνικές προσδοκίες και δυσαρέσκεις, απορρίπτεται ως δικαιολογία περιορισμού της ανθρώπινης ελευθερίας (Brown 2017: 413). Η αντίθεση αυτή προς τον πατερναλισμό προκύπτει, άμεσα και σαφώς, από τη βαθιά αφοσίωση του Mill στην ελευθερία (Young 2008: 211). Ο ίδιος, μάλιστα, αναγνωρίζει ότι, σε περιπτώσεις όπου οι κυβερνήσεις λειτουργούν με στόχο την πρόληψη είναι πολύ πιθανότερο να παραβιάσουν ελευθερίες, σε σύγκριση με εκείνες τις φορές κατά τις οποίες δρουν σωφρονιστικά και εκ των υστέρων (Mill 1991: 110). Οφείλουμε να σημειώσουμε, βέβαια, ότι, αν και ο Mill αντιτίθεται σαφώς του σκληρού πατερναλισμού (περιορισμοί της ελευθερίας των ενήλικων ατόμων, χωρίς να υπάρχει αμφιβολία για την ορθολογικότητά τους ή για την πληροφόρησή τους), η αντίθεσή του μετριάζεται αρκετά ως προς τον ήπιο πατερναλισμό, ο οποίος αφορά περιορισμούς της ελευθερίας σε περιπτώσεις γνωστικών ή συναισθηματικών ανεπαρκειών (Wertheimer 2002: 50). Οι πατερναλιστικοί και ηθικιστικοί περιορισμοί είναι απαραίτητο να διακρίνονται από τους περιορισμούς, οι οποίοι προκύπτουν από την αρχή της βλάβης. Εν ολίγοις, είναι αναγκαίο να περιορίσουμε την προσωπική ελευθερία, αλλά αποκλειστικά στις περιπτώσεις, στις οποίες με αυτόν τον τρόπο θα δημιουργούνταν οι καλύτερες συνέπειες για όλους. Με άλλα λόγια, οφείλουμε να προσδώσουμε σε κάθε άτομο απόλυτη προσωπική ελευθερία στην ιδιωτική του ζωή (Brennan 2016: 92).

Κατά συνέπεια, η πραγματική και αυθεντική ελευθερία, σύμφωνα με τον Mill, είναι εκείνη, η οποία επιτρέπει στο άτομο να προσπαθήσει για το καλό του, με τον τρόπο που το ίδιο το άτομο επιθυμεί, με μοναδική προϋπόθεση, βέβαια, να μη στερεί από τους γύρω του το δικό τους καλό και να μην τους παρακωλύει στην επιδίωξή του (Mill 1991: 33). Όσο περισσότερη είναι η ελευθερία την οποία διαθέτουμε, τόσο μεγαλύτερη είναι και η ευκαιρία μας να επιτύχουμε τους στόχους και τις αξίες που επιλέγουμε (Berglan 1990: 29). Πρόκειται για μία αρχή δικαιοσύνης, η οποία προστατεύει τα σημαντικότερα ανθρώπινα δικαιώματα και συμφέροντα από την παρέμβαση, την καταπίεση και τον έλεγχο, κρατικό ή μη (Donner & Fumerton 2009: 57).

3.2. Ατομικότητα

Η κοινωνική ευημερία, όμως, φαίνεται να προϋποθέτει, όχι απλώς την ύπαρξη, αλλά και την ενίσχυση της ατομικότητας. Όσο απαραίτητες είναι οι διαφορετικές απόψεις, εξίσου απαραίτητοι είναι και οι διαφορετικοί τρόποι ζωής. Για τον ισότιμο διάλογο, ο οποίος συμβάλλει στην κοινωνική εξέλιξη και πρόοδο, είναι σημαντικό να αναπτύσσονται ελεύθερα οι διαφορετικοί χαρακτήρες. Εφόσον δεν βλάπτονται τρίτα πρόσωπα, πρέπει να αναδεικνύεται η ατομικότητα των ανθρώπων (Mill 1991: 73), καθώς η ευημερία δεν μπορεί να οριστεί με αντικειμενικά, αλλά αποκλειστικά με υποκειμενικά κριτήρια και εξασφαλίζεται όταν τα υποκείμενα έχουν τη μέγιστη δυνατή ελευθερία να επιλέγουν για τους εαυτούς τους (Χατζής 2018: 53-54). Η ατομικότητα μοιάζει με πυρήνα της αριστείας και της αρετής και είναι αναπόσπαστο μέρος μίας καλής ζωής (Donner 2017: 426). Όποια και αν είναι η αιτία, είτε το γονιδιακό υπόβαθρο, είτε η ανατροφή, ή οι κοινωνικές συνθήκες, κάθε ξεχωριστό άτομο διαθέτει ποικίλες δυνατότητες και, ως εκ τούτου, ένα εύρος τρόπων ζωής και πλάνων, τα οποία εναρμονίζονται με τη δική του μοναδική φύση (Donner 2018: 120-121).

Ακόμη και αν ορισμένα από τα μέλη της κοινωνίας επιλέγουν να διάγουν μία ζωή μίμησης, πρέπει να υπάρχει, πάντοτε, η δυνατότητα για όποιον το επιθυμήσει να απορρίψει αυτό το μονοπάτι, καθώς χρειαζόμαστε μοντέλα ρόλων και μία ελεύθερη αγορά ιδεών, η οποία εξαρτάται και προκύπτει από την επιθυμία πολλών να προβούν σε πειράματα ζωής (Fitzpatrick 1988: 72-73). Τα εξελικτικά αυτά μονοπάτια, διαφορετικά για το κάθε άτομο, συντελούν στη διαφοροποίηση του χαρακτήρα και του τρόπου ζωής, για το λόγο αυτό είναι ευκαταίρη η κοινωνία να προσφέρει σε διαφορετικά υποκείμενα όλα τα απαιτούμενα μέσα για την εξέλιξή τους (Donner 2018: 149). Ο Mill, μάλιστα, παρομοιάζει την ανθρώπινη φύση με δέντρο, το οποίο χρειάζεται να αναπτυχθεί και να ανθίσει προς όλες τις κατευθύνσεις και από όλες τις πλευρές, σύμφωνα με τις τάσεις που κρύβονται μέσα του (Mill 1991: 75).

Η αρχή της ατομικότητας, παρ' όλα αυτά, η οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο όταν κάθε άτομο επιλέγει ελεύθερα τα σχέδια για τη ζωή του (Ten 2008: 8), χάνει την ιδιαίτερη σημασία της, αν απεκδυθεί την αξία της ισότητας. Δεν υφίσταται καμία απολύτως φυσική ανωτερότητα για τον Mill. Η οποιαδήποτε διαφοροποίηση, η οποία προκύπτει μεταξύ των υποκειμένων, οφείλεται σε διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες και όχι σε φυσικά αίτια. Ο Mill υπερασπίζεται μία «τέλεια ισότητα», τόσο στο κοινωνικό όσο και στο πολιτικό πεδίο δράσης (Ten 2017: 160). Τόσο στις ημέρες του Mill, όσο και στη σύγχρονη εποχή, φαίνεται να απαιτείται ένας σεβασμός προς τη διαφορετικότητα και όχι μία αναζήτηση ομοιομορφίας. Είναι βέβαιο, μάλιστα, ότι η ίση αντιμετώπιση και μεταχείριση δεν επιφέρουν πάντοτε ισότητα στο αποτέλεσμα, για αυτό ο Mill θεωρεί δικαίωμα του κάθε ατόμου, αλλά και ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης, την ισότητα στην ευκαιρία (Brink 2017: 380). Για το λόγο αυτό, πολλάκις δικαιολογούνται απαλλαγές σε ορισμένες ομάδες, ενώ συχνά

δημόσιες πολιτικές εστιάζουν στις κοινωνικές ομάδες, των οποίων ο πολιτισμός απειλείται (Squires 2006: 478). Η πραγματική ισότητα, επομένως, εγγυάται την ελεύθερη πολιτική και κοινωνική συμμετοχή, με στόχο την προστασία των δικαιωμάτων και την ενίσχυση των ατομικών ικανοτήτων (Ten 2017: 166).

Οι άνθρωποι, χάρη στην καλλιέργεια της ατομικότητάς τους, καθίστανται ευγενή αντικείμενα, τα οποία, ήδη από την αρχαιότητα, ανακινούν στοχασμούς φιλοσοφικού, καλλιτεχνικού, πολιτικού και κάθε άλλου περιεχομένου. Προκειμένου, ωστόσο, η ανθρώπινη φύση να αναπτυχθεί στο ακέραιο πρέπει να επιτρέπεται σε διαφορετικά άτομα να ζουν με τρόπο διαφορετικό (Mill 1991: 78-79). Η ατομικότητα και η ελευθερία είναι οι δύο αξίες, οι οποίες συμβάλλουν στην ανάπτυξη των υποκειμένων, ώστε να καταστούν αυτόνομα και σταδιακά να αυξήσουν και να ενισχύσουν τις δυνατότητές τους για χαρά, επιλέγοντας τις δικές τους ζωές (Donner 2018: 144), καθώς, σύμφωνα με τον Mill, ένα σημαντικότερο στοιχείο μίας καλής και ικανοποιητικής ζωής είναι ότι την έχει επιλέξει το ίδιο το άτομο για τον εαυτό του (Macleod 2020). Μάλιστα, μία φράση, με την οποία πιθανότατα θα συμφωνούσε ο John St. Mill, αποτυπώνεται στην *Ιστορία Δύο Πόλεων* του Charles Dickens, βιβλίο το οποίο εκδίδεται το 1859, το έτος έκδοσης του *Περί Ελευθερίας*, και είναι η εξής: «μία μέρα ξοδεμένη σε άλλους είναι μία ημέρα που δεν σπαταλήθηκε στον εαυτό» (*A day wasted on others is not wasted on one's self*) (Mill 2020: 16).

Η ατομικότητα σχετίζεται δυναμικά με την ανάπτυξη. Η ανάπτυξη δημιουργεί έναν ατομικό χαρακτήρα, ενώ η ενίσχυση της ατομικότητας ωθεί στη συνεχή εξέλιξη (Donner 2018: 149). Ενθαρρύνεται, κατά αυτόν τον τρόπο, το ελληνικό ιδανικό της ανάπτυξης του εαυτού, δημιουργώντας άτομα αυθόρμητα και καλλιεργημένα, τα οποία πραγματικά απολαμβάνουν το βίο τους και χαίρουν ευημερίας (Macleod 2020). Η ατομικότητα, άλλωστε, αποτελεί ταυτόχρονα προϋπόθεση και συστατικό στοιχείο των υψηλότερων μορφών ευτυχίας, στις οποίες αποσκοπούμε και επουδενί δεν εξομοιώνεται με τον εγωισμό, ο οποίος παραβιάζει τις υποχρεώσεις μας και τα δικαιώματα των άλλων (Donner 2017: 429-431).

Ακόμη και σε πιο πρακτικό επίπεδο, η ατομικότητα οδηγεί σε σημαίνοντα κοινωνικά και οικονομικά επιτεύγματα. Ο Mill δίνει το παράδειγμα του Ιησού, αλλά και του Σωκράτη. Πρόκειται για δύο ηγέτες, οι οποίοι συνέβαλαν στην κοινωνική πρόοδο με το έργο τους, τις διδαχές, τον τρόπο ζωής και την επιχειρηματολογία τους, αναδιαμορφώνοντας την ηθική ολόκληρης σχεδόν της ανθρωπότητας. Από την άλλη, οι νέες γνώσεις, η καινοτομία και οι επιχειρηματικές δεξιότητες συντελούν στις βελτιωμένες μεθόδους παραγωγής, από τις οποίες εξαρτάται η οικονομική πρόοδος. Ως εκ τούτου, η ανάπτυξη της ατομικότητας και η ενθάρρυνσή της είναι ωφέλιμη για ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο (Wilson 1998: 233).

3.3. Αυτό-εξέλιξη

Στο *Περί Ελευθερίας* διατυπώνεται σαφώς η άποψη ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες έχουν σημαντικά μεγαλύτερο όφελος, όταν αφήνουν στο εκάστοτε μέλος τους το περιθώριο να διάγει το βίο του, όπως το ίδιο θεωρεί και κρίνει καλύτερα, παρά αν ζήσει σύμφωνα με τα πρότυπα των άλλων (Mill 1991: 33). Μία κοινωνία δύναται να αναζητήσει ουσιαστικά την αλήθεια, μόνο όταν χαρακτηρίζεται από πληθώρα ιδεών και πειραμάτων ζωής (Fitzpatrick 1988:76). Η άποψη αυτή του Mill στηρίζεται στον τρόπο, με τον οποίο αντιμετωπίζει την ανθρώπινη φύση, αντιλαμβάνεται τους ανθρώπους ως όντα, τα οποία δύνανται να αναπτυχθούν, να φροντίσουν τα ίδια για την εξέλιξή τους και, μάλιστα, να απολαύσουν και να εκτιμήσουν ποικίλες και σύνθετες μορφές χαράς και ευημερίας (Donner 2018: 142). Ιδιαίτερη βαρύτητα προσδίδει, πέραν της ατομικότητας, στην ελευθερία αυτό-εξέλιξης και στην αυτονομία (Donner & Fumerton 2009: 58). Η άποψή του, εξάλλου, περί ευημερίας θέτει στο ύψιστο σημείο της την αυτό-εξέλιξη.

Η κατάλληλη εκπαίδευση και η ολοκληρωμένη κοινωνικοποίηση, τις οποίες επιτυγχάνουν όσοι ενδιαφέρονται για την αυτό-εξέλιξή τους, κατά πάσα πιθανότητα προάγουν τη γενικότερη ευημερία και ωθούν τους ανθρώπους να διάγουν βίους περισσότερο ικανοποιητικούς (Donner 1998: 273). Το αντίθετο, η μη ανάπτυξη των ικανοτήτων ή παρεμπόδισή της, στερεί από το σύνολο της ανθρωπότητας σημαντικά χαρακτηριστικά (Fitzpatrick 1988: 71). Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η εξέλιξη της ανθρωπότητας σχετίζεται και εξαρτάται από την αυτό-εξέλιξη, καθώς το εκάστοτε άτομο μέσα από τα δικά του λάθη αλλά και από τις δικές του επιτυχίες μπορεί να υποφέρει ή να απολαύσει αντίστοιχα περισσότερο τα αποτελέσματα των πράξεών του. Είναι λες και το καλό της ανθρωπότητας ολόκληρης αυξάνεται, αν ο καθένας πράττει αποσκοπώντας στο προσωπικό του όφελος και στο δικό του καλό (Jacobson 2017: 450).

Βέβαια, προκειμένου το άτομο να αξιολογήσει, να επιλέξει και να εμπλακεί σε εναλλακτικές και σημαίνουσες μορφές χαράς απαιτείται ένα ελάχιστο επίπεδο αυτό-εξέλιξης (Donner 2018: 119). Η αυτό-εξέλιξη είναι σημαντικότατο δικαίωμα κάθε ελεύθερου ανθρώπου και οι κοινωνικές συνθήκες είναι απαραίτητο να φροντίζουν για την προστασία και την εξασφάλισή του (Donner 2018: 160), καθώς θα ήταν σφάλμα η άρνηση των αναπτυξιακών ευκαιριών, οι οποίες συντελούν στην καθοδήγηση της ζωής, και η καταπίεση από τον -περίγυρο (Donner & Fumerton 2009: 58). Η αυτό-εξέλιξη, η οποία συνεπάγεται αυτό-καθορισμό, στηρίζεται σαφώς στην αυτονομία και την ατομικότητα, οι οποίες συμβάλλουν, εν συνεχεία, στη δημιουργία καίριων και ακέραιων ταυτοτήτων, ενσωματώνει, εντούτοις, την ενσυναίσθηση προς τον συνάνθρωπο, καθώς και την κοινωνικότητα, ενώ ενισχύει τους ανθρώπινους δεσμούς και τις σχέσεις μεταξύ των πολιτών (Donner & Fumerton 2009: 66).

3.4. Κοινωνικότητα

Ο Mill ούτε για μία στιγμή δεν υποβαθμίζει στο έργο του τις κοινωνικές αρετές, αντιθέτως τις θεωρεί πρωτίστης σημασίας και σημειώνει ότι οι ατομοκεντρικές αρετές έπονται. Τα υποκείμενά του, οι κρίσεις και οι πράξεις τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με το κοινωνικό τους περιβάλλον (Donner 2018: 141). Τα δικαιώματα, τα οποία προτείνει, δύνανται να ενσωματωθούν κοινωνικά και μπορούν να καταστούν απολύτως κατανοητά, μόνο μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο (Donner 2018: 173). Επηρεασμένος από τον Πλάτωνα και τη γενικότερη κλασική παιδεία, την οποία έλαβε κατά την παιδική του ηλικία, επιθυμεί να εναρμονίσει τη δημιουργική ατομικότητα με το οικουμενικό καλό (Devigne 2017: 63). Θεωρεί την ατομικότητα συνδεδεμένη με τις ανθρώπινες αρετές, οι οποίες προάγουν την κοινωνική ευημερία, η οποία, με τη σειρά της, μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε κοινωνίες, στις οποίες προάγεται ο πλουραλισμός και γίνεται σεβαστή η διαφορετικότητα (Donner 2017: 426).

Η ανιδιοτέλεια πρέπει να ενισχύεται, με σκοπό να προωθείται το καλό των άλλων. Οι άνθρωποι ζώντας μέσα σε μία κοινωνία οφείλουν να διατηρούν μία συγκεκριμένη συμπεριφορά απέναντι στους συμπολίτες τους και στις υποχρεώσεις τους συγκαταλέγεται να βοηθούν ο ένας τον άλλον, ώστε να διακρίνεται και να ενθαρρύνεται η επιλογή του καλύτερου έναντι του χειρότερου. Κανείς, όμως, ούτε άνθρωπος, ούτε ομάδα δεν διαθέτει το δικαίωμα να απαγορεύει σε οποιονδήποτε ώριμο άνθρωπο να ζει με τον τρόπο, τον οποίο επιθυμεί και επιλέγει (Mill 1991: 90-91).

Φαίνεται, λοιπόν, εκ των προαναφερθέντων, ότι η ατομικότητα και η κοινωνικότητα στη θεωρία περί ελευθερίας του Mill είναι έννοιες συμπληρωματικές, οι οποίες αλληλεπιδρούν. Η καλλιέργεια της ατομικότητας συνδέεται άρρηκτα και οφείλει να εξισορροπείται με την ανάπτυξη της κοινωνικότητας. Αποτελούν τις δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος και, αν δεν καλλιεργηθούν εξίσου, το άτομο αναπτύσσεται μάλλον ελλιπώς (Donner 2018: 147-148). Τα άτομα με κατάλληλη και ολοκληρωμένη εκπαίδευση και κοινωνικοποίηση δύνανται να έχουν ικανοποιητικά και αξιόλογα αποτελέσματα στην ιδιωτική τους ζωή και, ταυτόχρονα, να δρουν ως υπεύθυνοι και ενεργοί πολίτες στα κοινά και στο δημόσιο βίο (Donner 2009: 27). Θέτοντας ορισμένους ελάχιστους περιορισμούς σε όλους ανεξαιρέτως και ενισχύοντας, όχι επιβάλλοντας, την υπέρβαση του καθήκοντος, δημιουργείται ένα κοινωνικό κλίμα, στο οποίο οι πολίτες επιθυμούν να ζήσουν ενάρετα (Fitzpatrick 1988: 98). Η αυτονομία, αντίθετα, δίχως την ανεπτυγμένη κοινωνικότητα, δεν είναι το ιδανικό του Mill, αλλά ο φόβος του (Donner 2018: 181).

Άλλωστε, τα άτομα, προκειμένου να αναπτυχθούν και να επιτύχουν την αριστεία, έχουν ανάγκη από ένα υποστηρικτικό κοινωνικό πλαίσιο, το οποίο παρέχει τις πρέπουσες συνθήκες και εγγυήσεις για τα δικαιώματα του εκάστοτε μέλους της κοινωνίας. Το κοινωνικό πλαίσιο είναι αυτό το οποίο προσφέρει τη δυνατότητα

πραγματοποίησης της αυτό-εξέλιξης των ανθρώπων, εξασφαλίζοντας την ισότητα μέσα σε ένα δημοκρατικό σύστημα (Donner 2009:92), αυξάνοντας την ευημερία και επιτρέποντας σε όλους να αναπτύξουν τις δυνατότερες πτυχές του χαρακτήρα τους (Donner 2018: 143).

3.5. Η αρχή της ωφέλειας

Ο Mill, κατανοώντας ότι η απουσία μίας ευρέως αποδεκτής ηθικής αρχής, η οποία θα λειτουργούσε ως οδηγός, ωθεί τους ανθρώπους να δρουν σύμφωνα με τα εκάστοτε κυρίαρχα αισθήματα τους (Mill 2001: 6), διατυπώνει την αρχή ότι οι πράξεις κρίνονται ως καλές ή κακές, ευχάριστες ή δυσάρεστες, ανάλογα με την ευτυχία την οποία προσφέρουν ή απομυζούν, αντίστοιχα (Mill 2001: 10). Η αρχή αυτή αποτελεί τη βασική του ωφελιμισμού. Αναγνωρίζει, παρ' όλα αυτά, ο συγγραφέας ότι ο ωφελιμισμός δεν θα επιτύχει τον απώτερο στόχο του, παρά μόνο αν καλλιεργηθεί ο χαρακτήρας, ώστε τα άτομα να ωφελούνται από την ευγένεια των άλλων και η ευτυχία του κάθε ατόμου να αποτελεί συνέπεια της ωφέλειας αυτής (Mill 2001: 14). Θέτει, δηλαδή, ως κριτήριο για τα ηθικά ζητήματα την ωφέλεια, αλλά με την όσο το δυνατόν ευρύτερή της έννοια και τη στηρίζει στα σημαντικότερα συμφέροντα με απώτερο σκοπό την πρόοδο του ανθρωπίνου είδους (Mill 1991: 31).

Η χαρά θεωρείται το μοναδικό επιθυμητό πράγμα/συναίσθημα. Ο Mill επιχειρηματολογεί. Σαφώς υφίστανται και άλλα επιθυμητά πράγματα και καταστάσεις, αλλά η επιθυμία απόκτησης ή βίωσης τους προκύπτει, επειδή, ακριβώς, προκαλούν ευτυχία. Αποτελούν, δηλαδή, μηχανισμούς για την επίτευξη του σκοπού (Macleod 2020). Η ευτυχία, στην οποία αναφέρεται ο Mill, δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της ποσότητας των ηδονών αλλά και της ποιότητας τους. Η ποιότητα της εκάστοτε ηδονής εξαρτάται από το αν και κατά πόσο συμβάλλει στην άσκηση και την καλλιέργεια των διανοητικών μας ιδιοτήτων. Ως εκ τούτου, ποιοτικά καλύτερη θεωρείται η ηδονή εκείνη η οποία συντελεί στην ανάπτυξη των υψηλότερων δυνατοτήτων του ατόμου, προωθεί την αυτό-ανάπτυξή του και νοηματοδοτεί ικανοποιητικά τη ζωή του. (Fletcher 2016: 321). Επεκτείνεται, δηλαδή, η έννοια του καλού και το ενδιαφέρον εστιάζεται περισσότερο στις σύνθετες πνευματικές εμπειρίες, σημαίνουσα δεν είναι απλώς η ποσότητα αλλά κυρίως η ποιότητα της παραγόμενης ευτυχίας (Donner 1998: 257).

Ο ωφελιμισμός, προκειμένου να συμφωνεί με τις αρχές της ελευθερίας και της βλάβης, προτάσσει ότι μεταξύ της ευτυχίας του ατόμου και της ευτυχίας των άλλων, το άτομο οφείλει να στέκεται και να κρίνει αμερόληπτα, σαν να μην έχει ίδιον συμφέρον (Mill 2001: 20). Μάλιστα, ο Mill θεωρεί ιδανικό παράδειγμα της ωφελιμιστικής ηθικής τον Ιησού τον Ναζωραίο. Με την περαιτέρω ανάπτυξη των ανθρωπίνων ικανοτήτων δε και την πρόοδο του πολιτισμού, οι άνθρωποι όλο και περισσότερο θα αντιλαμβάνονται το όφελος το οποίο αποκομίζουν από τη

φροντίδα για το καλό όλων (Riley 2016: 351). Ο ωφελιμισμός, κατά συνέπεια, θέτει σαν κύρια ηθική αρχή τη γενική ευτυχία και ο Mill θέτει ως βάση της αρχής αυτής την επιθυμία των ανθρώπων να ανήκουν σε ομάδες και να περιβάλλονται από τους ομοίους τους (Mill 2001: 32). Η κύρια και μοναδική επιθυμία της ανθρωπότητας, ως εκ τούτου, είναι η ευτυχία, όλα τα υπόλοιπα αποτελούν απλώς τα μέσα για να φθάσουμε στην επιδιωκόμενη ευτυχία (Mill 2001: 35).

Ο Mill τολμάει να αναδιατυπώσει στο έργο του *Ο Ωφελιμισμός* την γενική προσταγή του Καντ, επισημαίνοντας ότι η συμπεριφορά μας πρέπει να συμφωνεί με έναν κανόνα, τον οποίο όλα τα λογικά όντα θα μπορούσαν να τον αποδεχθούν ως ωφέλιμο για τα κοινά τους συμφέροντα (Mill 2001: 51). Πιθανόν, γινόμενα τα άτομα ο καλύτερος τους εαυτός απέναντι στους άλλους, καθώς και προς τον εαυτό τους να ανακαλύψουν τον καλύτερο τρόπο για να συμβάλλουν στην κοινωνία (Fitzpatrick 2006: 114). Εν ολίγοις, η ευημερία είναι ο απώτατος επιθυμητός σκοπός και τίποτε άλλο πέραν τούτης δεν μπορεί να θεωρηθεί ύστατος στόχος, ωστόσο η ευημερία κάθε ξεχωριστού ατόμου είναι εξίσου επιθυμητή. Η στέρηση της ευημερίας από οποιοδήποτε άλλο υποκείμενο αποτελεί σαφή και αναντίρρητη βλάβη (MacLeod 2020).

3.6. Δημοκρατικό πολίτευμα

Στο *Περί Ελευθερίας* αποκρυσταλλώνονται πλήρως οι πολιτικές πεποιθήσεις του συγγραφέα. Ο Mill πιστεύει βαθιά στο δημοκρατικό ήθος και τρέφει μεγάλη αγάπη για την ελευθερία και την αυτοκυριαρχία του ανθρώπου. Αντιμετώπιζε τις εκλογές σαν μία ένδειξη εμπιστοσύνης προς τους πολίτες, ότι αποφασίζουν με βάση το κοινό καλό και όχι το ιδιωτικό τους συμφέρον (Donner & Fumerton 2009: 105). Υπερασπίζεται τον ορθό λόγο και την ανεκτικότητα, ενώ η θεωρία του, στην ιδεατή πραγμάτωσή της, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ύπαρξη και τη διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης σε έναν εξατομικευμένο κόσμο, στον οποίο ο καθένας κυνηγάει τα όνειρά του και επιδιώκει τους στόχους του, ανταγωνιζόμενος τους συνανθρώπους του (Mill 2020: 16). Η ιδεατή αυτή πραγμάτωση είναι δυνατόν να ικανοποιηθεί μόνο εντός των πλαισίων της φιλελεύθερης δημοκρατίας, ακόμη κι αν στους κόλπους της ελλοχεύει η εγγενής αντίθεση της δημοκρατικής με τη φιλελεύθερη αρχή. Η αντίθεση βέβαια αυτή είναι απαραίτητη για την ίδια την ύπαρξη του συγκεκριμένου πολιτεύματος, καθώς μία μη φιλελεύθερη δημοκρατία χαρακτηρίζεται από ποικίλα μελανά σημεία, ενώ ο φιλελευθερισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί σε μη δημοκρατικά πολιτεύματα (Χατζής 2018: 55- 57).

Είναι διαδεδομένη, ακόμη και σήμερα, η άποψη ότι οι κυβερνήσεις είναι αναγκαίο να ασκούν την ισχύ τους και, μάλιστα, ότι η ισχύς αυτή έχει χαρακτήρα καταπιεστικό (Morris 2004: 201). Η εκάστοτε κυβέρνηση, ωστόσο, είναι ευκαίιο να λειτουργεί με βάση την προώθηση των ικανοτήτων, των αρετών και της νοημοσύνης των πολιτών της. Οφείλει να υπερασπίζεται και να διασφαλίζει, όχι να περιορίζει, τα

δικαιώματά τους ενάντια σε οποιαδήποτε πιθανή απειλή ή παραβίαση. Οι πολιτικοί θεσμοί αποτελούν σαφώς εκπαιδευτικό παράγοντα, ο οποίος προετοιμάζει για κάθε επερχόμενη κοινωνική πρόοδο. Το ρόλο αυτό μπορεί να τον διαδραματίσει ικανοποιητικά μόνο μία δημοκρατική μορφή διακυβέρνησης (Tem 1998: 375), ενώ η ενεργή συμμετοχική δημοκρατία αποτελεί μία τεχνική, η οποία συμβάλλει στην άσκηση της αρετής στο δημόσιο τομέα (Donner & Fumerton 2009: 91) και ενισχύει την πολύπλευρη εξέταση των εκάστοτε ζητημάτων. Τα ερωτήματα, τα οποία τίθενται ελεύθερα σε μία δημοκρατική κοινωνία, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για θετικές πολιτικές και ηθικές αντιλήψεις, καθώς δίχως αυτά η ανθρώπινη δραστηριότητα θα έμοιαζε παράλογη, σαν να πρόκειται για αντιδράσεις σε εξωτερικές δυνάμεις (π.χ. κοινή γνώμη, συνήθειες, κανόνες) (Devigne 2017: 68-69), ενώ μόνο η διαρκής αμφιβολία για τις υπάρχουσες πεποιθήσεις δύναται να αναδείξει την καλύτερη αλήθεια. Εξάλλου, μόνο εντός των δημοκρατικών πολιτευμάτων μπορούν να υπάρξουν και να αναπτυχθούν εκπαιδευτικά συστήματα, τα οποία να συμβάλλουν, όχι απλώς στην κατανόηση, αλλά και στην αμφισβήτηση της εξουσίας και της αυθεντίας, με απώτερο σκοπό τη βελτίωσή των πολιτών αλλά και των πολιτευμάτων τους (Wilson 1998: 234).

Δεδομένου ότι στα σύνθετα ζητήματα υφίστανται πολλές διαφορετικές πλευρές και ότι οι μειοψηφικές απόψεις, οι οποίες συχνά περιλαμβάνουν μέρος της αλήθειας, σπάνια ακούγονται, θεωρείται ότι στις δημόσιες διαβουλεύσεις είναι καλό να ενθαρρύνεται η έκφραση των μειονοτήτων, με στόχο την εξασφάλιση της ισότητας προς όλες τις πλευρές του εκάστοτε ζητήματος, καθώς οποιαδήποτε κι αν είναι η άποψη, είτε είναι αληθής ή ψευδής, η καταπίεσή της είναι επιστημονικά καταστροφική (Macleod 2020). Ο Mill, άλλωστε, υποστηρίζει ότι η αποτελεσματική αναζήτηση και η εύρεση της αλήθειας προκύπτει μέσα από ανοιχτόμυαλες και ριζοσπαστικές συνήθειες, οι οποίες εμφανίζονται και καρποφορούν μέσω της ελεύθερης και ειλικρινούς συζήτησης, καθώς μόνο σε τέτοιου είδους διαβουλεύσεις τα ελεύθερα πνεύματα δύναται να συνεισφέρουν στην νοητική, τη συναισθηματική και την πνευματική εξέλιξη (Donner & Fumerton 2009: 61).

3.7. Συνοψίζοντας περί ελευθερίας

Από τα παραπάνω, είναι σαφές ότι ο John St. Mill υπερασπιζόταν τη θεωρητική παράδοση, η οποία έθετε το συμφέρον του εκάστοτε ατόμου ως μείζον ζήτημα. Παρ' όλα αυτά, ο ίδιος δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει τους ανθρώπους σαν κοινωνικά ζώα, αντίθετα τους θεωρεί περισσότερο δημιουργήματα με αισθήσεις, τα οποία δύναται να χρησιμοποιήσουν τη λογική τους. Μεταξύ των ικανοτήτων των ατόμων, σημαντικότερη είναι μάλλον αυτή για καλή συμπεριφορά, η οποία χρειάζεται τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να εμφανιστεί στην ανώτατή της μορφή. Η ανθρώπινη φύση ενέχει τα στοιχεία τα απαραίτητα για τη βελτίωσή της,

με αποτέλεσμα να καθίσταται η ίδια η ανθρώπινη φύση η επαρκής αιτία κι ο τελικός σκοπός της βελτίωσης (Robson 1998: 338-347).

Είναι μάλλον αδύνατον να εξάγουμε απλώς ένα σύνολο κανόνων από μία θεωρία ελευθερίας, υποβαθμίζοντάς την. Δεν μπορούμε, για παράδειγμα, να διαθέτουμε σαφή συμπεράσματα σχετικά με τον κοινωνικό έλεγχο, δίχως να γνωρίζουμε πλήρως τις κοινωνικές συνθήκες γύρω από το κάθε διαφορετικό συμβάν. Κάθε θεωρία ελευθερίας εφιστά την προσοχή στα γεγονότα και αφήνει περιθώρια για αντιρρήσεις. Αντίστοιχα, η θεωρία περί ελευθερίας του Mill και οι αρχές, τις οποίες διατυπώνει, προσπαθούν μεν να δώσουν ένα πλαίσιο γενικών κανόνων, αλλά κυρίως και πρώτιστα αφυπνίζουν το κοινό για τη σταθερή αξία της ελευθερίας, τους μόνιμους κινδύνους του καταναγκασμού και τις ελάχιστες προϋποθέσεις για την ύπαρξη δικαιοσύνης (Brown 2017: 417).

4. Ανθρώπινα Δικαιώματα

Αν θέλαμε να δώσουμε έναν ακριβέστατο ορισμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αυτός είναι ο εξής: πρόκειται για τα δικαιώματα, τα οποία κάθε άτομο διαθέτει από τη στιγμή της γέννησής του, λόγω της ανθρώπινης φύσης του, χωρίς να χρειάζεται καμία περαιτέρω δικαιολόγηση και νομιμοποίηση. Δεν απαιτείται ουδεμία άλλη προϋπόθεση για τη διεκδίκηση, την κατοχή και τη διατήρησή τους. Τα δικαιώματα αυτά είναι ίσα για όλους, γεγονός το οποίο δεν επιδέχεται καμία εξαίρεση, καθώς ένα ον ή είναι άνθρωπος ή δεν είναι, δεν υφίσταται μέση λύση. Μία επιπλέον ιδιαιτερότητα τους είναι ότι κανένας άνθρωπος δεν δύναται να τα απολέσει. Πρόκειται για δικαιώματα καθολικά, τα οποία έχουν οικουμενική ισχύ (Donnelly 2006, 601) και προστατεύουν τα σημαντικότερα ανθρώπινα συμφέροντα (Donner 1998: 286).

Η πλειοψηφία των ανθρώπων, τις περισσότερες φορές, φαίνεται να δρα σεβόμενη τα δικαιώματα των άλλων, δεν τα παραβιάζει και φροντίζει για τη διατήρησή τους, καθώς οι περισσότεροι ούτε να ελέγχονται επιθυμούν, ούτε να ελέγχουν (Bergland 1990: 6). Παραδείγματα τέτοιων δικαιωμάτων είναι το δικαίωμα στην ανεξιθρησκία, το δικαίωμα στην εκπαίδευση, το δικαίωμα σε μία δίκαιη δίκη, το δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας, το δικαίωμα οικογενειακού ασύλου, το δικαίωμα στην εργασία και άλλα πολλά.

Ακριβώς, όπως αποτελεί υποχρέωση όλων μας να σεβόμαστε τα δικαιώματα των άλλων, αντίστοιχα, οι εκάστοτε κυβερνόντες οφείλουν να μεριμνούν, ώστε να μην παραβιάζουν τα δικαιώματα των πολιτών, τόσο κατά τη λήψη αποφάσεων, όσο και κατά την άσκηση των νόμιμων καθηκόντων τους (Bergland 1990: 4). Δίκαιο κράτος είναι, πρωτίστως, αυτό που τηρεί τα όρια της δικαιοσύνης. Η δικαιοσύνη θέτει σαφείς περιορισμούς στη συμπεριφορά και στις προθέσεις των ατόμων και των θεσμών. Οι περιορισμοί αυτοί λαμβάνουν μάλλον τη μορφή των δικαιωμάτων και

των καθηκόντων (Morris 2004: 203), ενώ, συνάμα, περιορίζουν την αρχή της πλειοψηφίας και της λαϊκής κυριαρχίας (Χατζής 2018: 56). Ως εκ τούτου, τα κράτη πρέπει να σέβονται τα δικαιώματα των πολιτών τους και να ικανοποιούν τις υποχρεώσεις τους προς αυτούς. Επιστρέφοντας πίσω στον Mill και στη θεωρία του περί ελευθερίας, η δικαιοσύνη συνδέεται ακριβώς με το σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων και όταν μία πράξη τα παραβιάζει κρίνεται άδικη (Brink 2017: 382-384). Ωστόσο, παρά την παγκόσμια ισχύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η εφαρμογή και η ενίσχυσή τους εναπόκεινται, καλώς ή κακώς, στο εκάστοτε κράτος και την κυβέρνησή του. Κανένα έτερο κράτος ή άλλος εξωτερικός φορέας δεν δικαιούται, ούτε υποχρεούται, να προστατεύσει ή να βοηθήσει τη διατήρηση των δικαιωμάτων ανθρώπων, οι οποίοι έγκεινται σε άλλη δικαιοδοσία (Donnelly 2006: 606).

Το σημαντικό με τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι ότι δεν αποτελούν αφηρημένες έννοιες, όπως η ελευθερία, ή η ισότητα, ή ακόμη και η ασφάλεια. Αντίθετα, υποδεικνύουν καλές πρακτικές και, κατά αυτόν τον τρόπο, καθορίζουν και διαμορφώνουν τις σχέσεις μεταξύ των πολιτών, καθώς και μεταξύ πολιτών και κράτους. Αποτελούν, κατά συνέπεια, το έδαφος για την ανάπτυξη συγκεκριμένων κοινωνικών πρακτικών, οι οποίες συμβάλλουν στην πραγμάτωση των αξιών, οι οποίες προαναφέρθηκαν (ελευθερία, ισότητα, ασφάλεια κ.ο.κ.), και, συνάμα, επιτρέπουν και ενισχύουν τη δράση των πολιτών για τη διεκδίκηση και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους (Donnelly 2006: 603), δεδομένου ότι τα δικαιώματα είναι εξασφαλισμένα μόνο εφόσον οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι δύνανται να τα προστατεύσουν (Ten 1998: 377).

4.1. Αρχή αυτοκτησίας

Ένα από τα σπουδαιότερα ανθρώπινα δικαιώματα, το οποίο συζητείται τις τελευταίες δεκαετίες, είναι αυτό της αυτοκτησίας. Η αυτοκτησία είναι μία έννοια με ηθική και πολιτική διάσταση και γίνεται κατανοητή ως ένα σύνολο προστατευτικών δικαιωμάτων, τα οποία έχει το κάθε άτομο προς το σώμα και τον νου του. Κεντρική ιδέα είναι ότι το σώμα παρέχει μία φυσική βάση, από την οποία προκύπτουν ατομικά δικαιώματα κυριαρχίας (Thrasher 2019). Οι άνθρωποι διαθέτουν ένα σύνολο δικαιωμάτων προς τον εαυτό τους, τα οποία τους επιτρέπουν να ελέγχουν τους εαυτούς τους σαν να πρόκειται για ιδιοκτησία τους (Van Der Vossen 2019). Η αρχή της αυτοκτησίας, εν ολίγοις, ορίζει ότι οι άνθρωποι πρέπει να είναι ελεύθεροι να πράττουν κατά βούληση όσον αφορά τους εαυτούς τους (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι συγκεκριμένες πράξεις είναι υπεράνω κριτικής) (Cohen 1995: 68). Αναγνωρίζεται, ως εκ τούτου, ότι υφίστανται καταστάσεις, στις οποίες απαγορεύεται η εξαναγκαστική εμπλοκή του ατόμου. Στις καταστάσεις αυτές, όμως, το άτομο έχει τη δυνατότητα να εμπλακεί, αν το ίδιο τις επιθυμήσει και δώσει τη συγκατάθεσή του σε αυτές (Van Der Vossen 2019).

Πρόκειται, βέβαια, για μία έννοια αρκετά μεταγενέστερη του J. St. Mill και των αρχών του, περί ελευθερίας και περί αποφυγής της βλάβης. Ψήγματα των θεωριών αυτών, ωστόσο, είναι φανερά στην νοηματοδότηση της αυτοκτησίας. Ο Mill αναφέρεται εξάλλου στο δικαίωμα και στη δυνατότητα του ατόμου να ορίζει ελεύθερα τον εαυτό του, το σώμα του, τη σκέψη του και την έκφρασή του. Σύμφωνα με τη θεωρία του, οποιαδήποτε συμπεριφορά παραβιάζει την ελευθερία και το δικαίωμά του να πράττει στον προσωπικό του βίο, σύμφωνα με την προσωπική του βούληση, είναι μεμπτή. Επομένως, η αρχή της αυτοκτησίας δύναται να θεωρηθεί κληροδόχη της σκέψης και των θεωριών του φιλελεύθερου στοχαστή.

Το σημαντικό στην αρχή της αυτοκτησίας δεν είναι ότι είμαστε ιδιοκτήτες του εαυτού μας, αλλά το γεγονός ότι έκαστος διαθέτει το θεμελιώδες δικαίωμα στην απόλυτη ιδιοκτησία του εαυτού του συνεπάγεται αφενός ότι δεν μπορεί, εξ ορισμού, να διεκδικεί ή να διαθέτει το δικαίωμα ιδιοκτησίας οποιουδήποτε άλλου και, συνάμα, ότι το κράτος δεν δύναται να θέσει ή να ενισχύσει σε οποιοδήποτε άτομο υποχρεώσεις, με τις οποίες το άτομο δεν συναινεί (Cohen 1995: 118, 233). Προφυλάσσει, ως εκ τούτου, το άτομο από το να έρχεται συνεχώς αντιμέτωπο με το κράτος ή την κυβέρνηση για ζητήματα, τα οποία αφορούν την προσωπική του ζωή. Η απόλυτη αυτοκτησία μας θωρακίζει εναντίον τρίτων, οι οποίοι σκοπεύουν να πράξουν προς εμάς, χωρίς τη θέλησή μας. Επιπρόσθετα, το συγκεκριμένο δικαίωμα προστατεύει εναντίον οποιασδήποτε μορφής πατερναλισμού και νομικού ηθικισμού (Van Der Vossen 2019), συμπεριφορές στις οποίες εναντιώνεται και ο J. St. Mill.

Σκεπτόμενοι σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, αντιλαμβανόμαστε ότι η αυτοκτησία διευρύνει και επεκτείνει τον αυτό-καθορισμό όσων την απολαμβάνουν. Χάρη στην αρχή της αυτοκτησίας, το άτομο αποφασίζει ελεύθερα αν και πως θα καλλιεργήσει τα ταλέντα του, αν και τότε θα αποκτήσει παιδιά, με ποιον και αν θα παντρευτεί. Σε αντίθεση με τα ετεροκαθοριζόμενα υποκείμενα, τα άτομα με ισχυρό αίσθημα αυτοκτησίας προβαίνουν στις δικές τους προσωπικές επιλογές, ύστερα από διαδικασίες, οι οποίες περιλαμβάνουν το διάλογο με άλλα άτομα, και οι επιλογές αυτές αποτελούν μάλλον τα συμπεράσματα της συνδιαλλαγής (Donner 2017: 429). Φαίνονται ζητήματα καθημερινά, πρόκειται, ωστόσο, για σημαντικότερες ελευθερίες, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με βασικά δικαιώματα και επηρεάζουν πέραν του δέοντος την προσωπική ζωή των ανθρώπων. Οι επιλογές αυτές συνιστούν το ίδιο το δικαίωμα του αυτό-καθορισμού. Το δικαίωμα αυτό υπεραμύνεται της αξιολόγησης του νοήματος των προσωπικών μας εμπειριών και επιβάλλει να διαθέτουμε τα δικά μας κριτήρια, ώστε να αξιολογούμε πράγματα και καταστάσεις (Donner & Fumerton 2009: 71). Το άτομο, όντας ο κυρίαρχος του εαυτού του, αποτελεί την ανώτατη αρχή για αυτού του είδους τις αποφάσεις, υποδεικνύοντας τη σημασία της συναίνεσης (Thrasher 2019). Η συναίνεση αποτελεί

ταυτόχρονα το θεμέλιο, καθώς και τον καλύτερο δείκτη, για την ελευθερία και την ευημερία των πολιτών (Χατζής 2018: 67). Ως εκ τούτου, αν αντιληφθούμε την αυτοκτησία ως ατομική κυριαρχία, προκύπτουν από αυτή, πέραν της δικαιοδοσίας επί του σώματος, ο αυτό-καθορισμός (ως αποτέλεσμα) και η ανάγκη για συναίνεση (ως προϋπόθεση).

Σε αυτό το σημείο, είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι η αυτοκτησία ξεχωρίζει από την αυτονομία. Πρόκειται για δύο έννοιες με διαφορετική δυναμική. Η αυτοκτησία είναι μία έννοια ουδός, το άτομο, δηλαδή, είτε την έχει είτε όχι. Εν αντιθέσει, η αυτονομία διακρίνεται από μία κλιμάκωση, διαθέτει εύρος. Ένα υποκείμενο ίσως να είναι περισσότερο ή λιγότερο αυτόνομο και πάντοτε σε συνάρτηση με την εκάστοτε συνθήκη. Η αυτοκτησία, από την άλλη, ενέχει την έννοια της κυριαρχίας. Το άτομο καθορίζει το σώμα του και διαφεντεύει τις πράξεις του, λόγω αυτής δικαιούται να αποκλείσει τις παραβιάσεις εναντίον του, να προστατεύσει τον εαυτό του και να απολαύσει τα απότοκα του σώματος και της σκέψης του (Thrasher 2019). Μάλιστα, για τη διατήρηση και την εξασφάλιση της πραγματικής αυτονομίας των πολιτών, είναι υποχρεωτικοί οι περιορισμοί της αυτοκτησίας, με στόχο να προστατεύονται και να μην παραβιάζονται τα δικαιώματα των υπολοίπων, γεγονός το οποίο καταδεικνύει πόσο καταστροφική και εσφαλμένη δύναται να καταστεί η «συνωνυμία» των δύο εννοιών (Cohen 1995: 102).

4.2. Δικαιώματα ομοφυλοφίλων

Ο σεξουαλικός προσανατολισμός αποτελεί σημαντικότατο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, το οποίο, όμως, δεν έχει μελετηθεί διεξοδικά, καθώς πρόκειται για ζήτημα πολιτικά αμφιλεγόμενο, αν και φαίνεται να κινεί το ενδιαφέρον του κοινού, δεδομένου ότι η επιστήμη η οποία τον μελετά χρησιμοποιείται συχνά για τη διατύπωση απόψεων και την εξαγωγή συμπερασμάτων στο δημόσιο λόγο περί ομοφυλοφιλίας (Bailey et al. 2016: 46-48). Ο σεξουαλικός προσανατολισμός, λοιπόν, ορίζεται ως η ερωτική επιθυμία για συντρόφους του ίδιου ή του αντίθετου φύλου. Οι άνθρωποι επιλέγουν τους σεξουαλικούς τους συντρόφους, δεν δύνανται, ωστόσο, να επιλέξουν τις επιθυμίες τους. Δεν μπορούν να επιλέξουν αν θα επιθυμήσουν το τάδε ή το δείνα, αυτό δεν εξαρτάται από μία ορισμένη συνειδητή διαδικασία και συναντάται σε κάθε διάσταση της ανθρώπινης ζωής και καθημερινότητας. Επομένως, δεν δύνανται να καθορίσουν ούτε το σεξουαλικό τους προσανατολισμό. Πέραν τούτου, το αν τα άτομα θα συμπεριφερθούν σύμφωνα με το σεξουαλικό τους προσανατολισμό αυτό συνιστά μία επόμενη επιλογή, η οποία αφορά τον τρόπο ζωής τους (Bailey et al. 2016: 62).

Παρ' όλο που πρόκειται, σαφέστατα, για ένα ζήτημα, το οποίο αφορά την προσωπική ζωή του εκάστοτε ατόμου, οι κυβερνήσεις και οι νομοθεσίες το επηρεάζουν σημαντικά και, μάλιστα, απροκάλυπτα. Ακόμη κι αν μερικοί προσπαθούν να διατηρήσουν το κράτος σε απόσταση από την κρεβατοκάμαρά

τους, η προσπάθεια είναι μάλλον μάταιη και αυτό παραμένει πανταχού παρόν (Morris 2004: 195). Δεδομένου ότι τα επιστημονικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι δεν υφίστανται αρνητικές συνέπειες από την ομοφυλοφιλία, τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων να ζουν ανοιχτά και να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους ετεροφυλόφιλους είναι η βάση για να συζητηθεί η ισότητα και η μη παραβίαση των δικαιωμάτων τους (Bailey et al. 2016: 62).

Τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων είναι υπόθεση δυναμική. Η προσπάθεια για ισονομία, ισότητα και παύση των διακρίσεων αποτελεί μέρος, και ως τέτοιο πρέπει να γίνεται αντιληπτή, της ευρύτερης προσπάθειας για απόλυτη ισότητα των φύλων, όπως θα εξηγηθεί εν συνεχεία (Korrelman 1994: 202).

Μάλιστα, η διάκριση λόγω φύλου δεν συναντάται αποκλειστικά στη διατήρηση και την ενδυνάμωση των παραδοσιακών ρόλων του κοινωνικού φύλου, αλλά σε όλες τις περιπτώσεις, κατά τις οποίες το βιολογικό φύλο χρησιμοποιείται άμεσα ή έμμεσα για τον περιορισμό των επιλογών ή των ευκαιριών και για τον καθορισμό ή τον περιορισμό των δικαιωμάτων, τα οποία θα απολαύσει το άτομο (Wintemute 1997: 335). Ως εκ τούτου, δεδομένου ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός ορίζεται αναγκαστικά με αναφορά στο φύλο, η πλειοψηφία των διακρίσεων εναντίον των ομοφυλόφιλων πολιτών, των πολιτών, οι οποίοι ανήκουν στην ευρύτερη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα, και των ομόφυλων ζευγαριών δύναται να θεωρηθούν διακρίσεις φύλου (Wintemute 1997: 344-347).

Προτού προχωρήσουμε στη συζήτηση περί του δικαιώματος στον ομόφυλο γάμο και του δικαιώματος τεκνοθεσίας από ομόφυλο ζευγάρι, δικαιώματα τα οποία στην Ελλάδα, προς το παρόν, δεν έχουν κατοχυρωθεί, είναι απαραίτητο να καταρρίψουμε το μύθο ότι τα ομοφυλόφιλα άτομα και, γενικότερα, τα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας έχουν πλέον τη δυνατότητα να διάγουν το βίο, τον οποίο επιθυμούν, όπως τον επιθυμούν. Σε έρευνα, η οποία διεξήχθη το 2019 και δημοσιεύθηκε μόλις το 2020, από τη FRA, ένα πανευρωπαϊκό δίκτυο, το οποίο δραστηριοποιείται με στόχο τη διεύρυνση και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη, με 140.000 συμμετέχοντες (πρόκειται για τη μεγαλύτερη έρευνα μέχρι στιγμής σχετικά με τις διακρίσεις και το μίσος εναντίον των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων), ανέδειξε το γεγονός ότι, παρ' όλο που, αναμφίβολα, όλο και περισσότεροι ομοφυλόφιλοι, αμφιφυλόφιλοι, λεσβίες, διεμφυλικοί νιώθουν ελεύθεροι να δηλώσουν την ταυτότητά τους, εντούτοις ο φόβος, η βία και οι διακρίσεις παραμένουν σε υψηλά ποσοστά, όχι μόνο στη χώρα μας, αλλά σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Πιο συγκεκριμένα, μελετώντας τα δεδομένα για την Ελλάδα, ως προς τη δυνατότητα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας να ζει ελεύθερα και ανοιχτά στην καθημερινότητα, παρατηρούμε ότι σχεδόν τέσσερις στους δέκα (37%) αποφεύγουν πάντα να κρατούν από το χέρι τον ομόφυλο σύντροφό τους, ενώ το 34% το αποφεύγει συχνά,

φοβούμενοι ότι θα πέσουν θύματα λεκτικών προσβολών, απειλών και σωματικής βίας. Ο ίδιος φόβος είναι αρκετός για έναν στους πέντε (25%), ώστε συχνά να αποφεύγει να επισκεφθεί συγκεκριμένα μέρη. Όσον αφορά τους χώρους στους οποίους αποφεύγεται η ανοιχτή συμπεριφορά για τους προαναφερθέντες λόγους, δεν μπορεί παρά να προκαλεί ανησυχία το γεγονός ότι το 22% αυτών των ανθρώπων αναγκάζεται να προσποιείται στο σπίτι του, ενώ όταν βρίσκονται με την ευρύτερη οικογένειά τους προσποιούνται παραπάνω από 1 στους 2 (51%). Το συγκεκριμένο ποσοστό εκτοξεύεται στο 54% στους δημόσιους χώρους, όπως πλατείες, πάρκα και δρόμοι.

Ως προς τις κοινωνικές στάσεις και την κυβερνητική ανταπόκριση σε ζητήματα, τα οποία αφορούν τη ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα στη χώρα μας, σημειώνονται τα εξής στοιχεία. Το 49% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι αισθάνονται μία μικρή μείωση της προκατάληψης και της μη ανοχής εναντίον των ατόμων ΛΟΑΤΚΙ, τα τελευταία πέντε χρόνια. Ωστόσο, ένα 30% αισθάνεται ότι η βία εναντίον των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων παραμένει ίδια την τελευταία πενταετία, γεγονός το οποίο δεν προκαλεί εντύπωση, αν αναλογιστούμε τη δολοφονία του Ζακ Κωστόπουλου το 2018, καθώς και την πολύ πιο πρόσφατη σύλληψη ΛΟΑΤΚΙ ατόμου, επειδή απάντησε σε ομοφοβική και υβριστική επίθεση αστυνομικών (Αύγουστος 2020). Ερωτώμενοι σχετικά με τις ενδεχόμενες αιτίες της όξυνσης των προκαταλήψεων, της μη ανοχής και της βίας, οι Έλληνες συμμετέχοντες στην έρευνα κατέδειξαν σε ποσοστό 38% ως κύρια αιτία την έλλειψη ενίσχυσης της υπάρχουσας νομοθεσίας και της σχετικής πολιτικής συζήτησης, ενώ παραπάνω από 1 στους 2 (52%) θεωρούν υπεύθυνες τις αρνητικές στάσεις και συμπεριφορές, οι οποίες εκφράζονται από πολιτικούς και πολιτικά κόμματα εναντίον των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Ακόμη περισσότεροι (59%) ρίχνουν το βάρος της ευθύνης στην κοινωνία των πολιτών και στην ελλιπή υποστήριξη, την οποία λαμβάνουν από αυτή. Όσον αφορά τις ελληνικές κυβερνήσεις, το 43% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι μάλλον δεν ασκούν καμία επίδραση στη μάχη εναντίον της προκατάληψης και υπέρ της ανοχής, ενώ το 47% εξ αυτών θεωρεί ότι οι κυβερνήσεις στη χώρα μας μάλλον δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες ασφάλειας των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων (FRA 2020).

4.2.1. Δικαίωμα στον ομόφυλο γάμο

Ο γάμος αποτελεί ένα «συμβόλαιο» μεταξύ δύο ανθρώπων, το οποίο προσφέρει οφέλη και θέτει περιορισμούς εξίσου στα δύο εμπλεκόμενα μέρη. Πρόκειται για μία ιδιωτική συμφωνία, μία συμβατική σχέση, στην οποία η κυβέρνηση δεν θα έπρεπε να παρεμβαίνει (Darren 2001: 116). Αποτελεί μία πολιτική ένωση, η οποία έγκειται σε μία συντροφική οικιακή συμφωνία μεταξύ δύο (ιδανικά, οποιωνδήποτε) ανθρώπων (Thaler & Sunstein 2008: 216). Κάθε υποκείμενο δύναται να συμμετέχει σε κάθε είδους συναλλαγή, την οποία επιθυμεί, ως απόρροια, αλλά και προϋπόθεση, της ελεύθερης επιλογής (Χατζής 2018: 66). Σε περιπτώσεις στις οποίες

το κράτος απαγορεύει σε ένα άτομο να εμπλακεί σε συμφωνίες της επιλογής του, όπως ο γάμος, το κράτος περιορίζει την ελευθερία του, περιορισμός, ο οποίος ακόμη κι αν δικαιολογηθεί, παραμένει περιορισμός (Wertheimer 2002: 42).

Ο ομόφυλος γάμος και, κυρίως, η αντιμετώπισή του θέτει υπό αμφισβήτηση την αρχή της ισότητας και φέρνει στο φως πιθανές συγκρούσεις, οι οποίες προκύπτουν από τις διαφορές μεταξύ των ουσιαστικών και των διαδικαστικών στοιχείων κάθε φιλελεύθερης δημοκρατίας (Παπαδοπούλου 2008: 441). Τα ομόφυλα ζευγάρια επιζητούν ίση αντιμετώπιση με τα ετερόφυλα, ζητούν να αναγνωρίζεται η σχέση τους από το ελληνικό κράτος. Η απλή νομική κατοχύρωση μέσω του συμφώνου συμβίωσης καθιστά τις ομόφυλες σχέσεις, σχέσεις δεύτερης κατηγορίας (Χατζής 2017: 148), καθώς ο γάμος είναι μία επίσημη νομιμοποίηση, μία ένδειξη αποδοχής από το κράτος (Thaler & Sunstein 2008: 218). Φαίνεται δε ότι τόσο από τον ομόφυλο όσο και τον ετερόφυλο γάμο προκύπτουν τα ίδια κοινωνικά πλεονεκτήματα, όπως και τα ίδια κοινωνικά κόστη (Darren 2000: 137). Μάλιστα, αν ένα κράτος απαγορεύει ή καθιστά ακριβότερα τα οφέλη, τα οποία προκύπτουν από το γάμο, για συγκεκριμένη μερίδα των πολιτών, θεωρείται ότι δυσκολεύει τους πολίτες αυτούς να ζήσουν με τον τρόπο, τον οποίο οι ίδιοι επιλέγουν. Δεδομένου ότι το κράτος δεν διαθέτει το δικαίωμα να απαγορεύσει τις ομόφυλες σχέσεις, καθώς δεν νομιμοποιείται να προτιμά τις ετερόφυλες από τις ομόφυλες σχέσεις, αντίστοιχα δεν δικαιολογείται η απαγόρευση των ομόφυλων γάμων (Wertheimer 2002: 42).

Οφείλει να σημειωθεί ότι καταρχήν δεν απαγορεύεται ο γάμος ομοφυλοφίλων, καθώς ένας ομοφυλόφιλος άνδρας δύναται να παντρευτεί μία ομοφυλόφιλη γυναίκα. Απαγορεύεται ο γάμος ομοφύλων, όποιος και αν είναι ο σεξουαλικός τους προσανατολισμός. Επομένως, κριτήριο για το δικαίωμα στο γάμο, στην πραγματικότητα, αποτελεί το φύλο των εμπλεκόμενων και όχι ο σεξουαλικός τους προσανατολισμός (Παπαδοπούλου 2008: 458). Στο σημείο αυτό υπενθυμίζεται ότι οποιαδήποτε νομική διαφοροποίηση και διάκριση λόγω φύλου σηματοδοτεί και οξύνει ανισότητες. Αν η ίδια σύμβαση, στην προκειμένη περίπτωση ο γάμος, απαγορεύεται ή στιγματίζεται, όταν αφορά άτομα του ίδιου φύλου, ενώ επιτρέπεται ελεύθερα σε άτομα διαφορετικού φύλου, τότε οι υπεύθυνοι για τον περιορισμό και το στίγμα προχωρούν σε διακρίσεις βάσει του φύλου (Koppelman 1994: 208). Άλλωστε, το δικαίωμα στο γάμο έχει ελάχιστη σημασία, αν δεν περιλαμβάνει τη δυνατότητα του ατόμου να παντρεύεται αυτόν τον οποίο επιθυμεί (Hatzis 2006: 54). Μην έχοντας το δικαίωμα επιλογής του συντρόφου της αρεσκείας του, παραβιάζεται σαφώς το δικαίωμα του ατόμου στο γάμο (Παπαδοπούλου 2008: 463).

Ο πολιτικός γάμος, ως έννοια και ως θεσμός, πέρα από οφέλη και υποχρεώσεις, σηματοδοτεί την προστασία και την ασφάλεια ενός ανθρώπου, ο οποίος

αποφασίζει ελεύθερα να εμπλακεί σε μία μονογαμική ερωτική σχέση. Ο αποκλεισμός των ομόφυλων ζευγαριών από έναν τόσο σημαντικό και πολύτιμο κοινωνικό θεσμό συγκρούεται με συνταγματικές αρχές, όπως η ατομική αυτονομία και η ισότητα απέναντι στον νόμο (Χατζής 2017: 149). Πιο συγκεκριμένα, δεδομένης της εξέλιξης των εννοιών και των θεσμών, καθώς και της κοινωνικής προόδου, δεν είναι παράλογο το αίτημα δυναμικής ερμηνείας του συντάγματος, σύμφωνα πάντοτε με τις αρχές της ελευθερίας, της ισονομίας και της αυτοδιάθεσης. Πρόκειται για ατομικά δικαιώματα, τα οποία πρέπει να προστατεύονται, καθώς με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται και η ποιότητα του κράτους δικαίου (Χατζής 2017: 152). Ο γάμος είναι πρωταρχικά ένα κρατικό δημιούργημα και η απαγόρευση του, λόγω του φύλου θέτει σε μειονεκτική θέση, νομικά, κοινωνικά και οικονομικά, συγκεκριμένα άτομα. Τα καθιστά, για την ακρίβεια, πολίτες με περιορισμένη πρόσβαση (Korpeiman 1994: 214). Ο γάμος δεν αποτελεί κοινωνικό μόρφωμα, αποκομμένο από την κοινωνία, το οποίο οφείλει να προστατευτεί και να παραμείνει αναλλοίωτο στο χώρο και το χρόνο. Αντίθετα, μάλιστα, δημιουργήθηκε με στόχο την προστασία των ατόμων, τα οποία επιλέγουν ελεύθερα να παντρευτούν (Μάλλιος 2010).

Το αίτημα των ομόφυλων ζευγαριών για ίση πρόσβαση στο θεσμό του γάμου δεν παραβιάζει ούτε περιορίζει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των υπολοίπων, δεν παραγκωνίζει άλλα ζευγάρια από το θεσμό, δεν αλλάζει τον τρόπο διεξαγωγής ούτε τις συνέπειες και τα οφέλη του γάμου. Τα ομόφυλα ζευγάρια διεκδικούν απλώς την αναγνώριση του θεμελιώδους δικαιώματός τους, να διαμορφώνουν αυτόνομα τη ζωή τους, να επιλέγουν ελεύθερα το/τη σύντροφό τους και να αποφασίζουν, επίσης, ελεύθερα αν, τότε και με ποιο άτομο θα παντρευτούν (Μάλλιος 2010). Η ελευθερία τους, δηλαδή, να παντρευτούν ένα άτομο του ίδιου φύλου δεν προκαλεί κανένα εμπόδιο σε οποιονδήποτε να παντρευτεί το άτομο της επιλογής του (Hatzis 2006: 60). Ο πολιτικός γάμος των ομόφυλων ζευγαριών, άλλωστε, δεν αναιρεί τη δυνατότητα των ετερόφυλων να προβούν σε θρησκευτικό γάμο, ούτε εξαναγκάζει τους ιερείς να τελέσουν θρησκευτικό γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου (Μάλλιος 2010).

4.2.2. Δικαίωμα ομόφυλων ζευγαριών στην τεκνοθεσία

Υπάρχουν κράτη, τα οποία έχουν ήδη θεσπίσει και κατοχυρώσει νομικά, όχι απλώς το γάμο των ομόφυλων ζευγαριών, αλλά και το δικαίωμα τους να δημιουργούν οικογένεια, μέσω της παιδοθεσίας (Αυστρία, Γερμανία, Ισλανδία, Δανία, Φιλανδία, Νορβηγία, Σουηδία κ.α.). Οι χώρες, οι οποίες αναγνωρίζουν το δικαίωμα των ομόφυλων ζευγαριών στην τεκνοθεσία, ως επί το πλείστον, φαίνεται να χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό πολιτικής και οικονομικής ελευθερίας, από ιδιαίτερη ευαισθησία απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα και από ισχυρό ποιοτικά κράτος δικαίου (Χατζής 2016: 181). Σαφώς τα ερωτήματα τα οποία

τίθενται είναι πολλά, οι απαντήσεις τους, όμως, έχουν ήδη δοθεί από την επιστήμη αλλά και τη φιλοσοφία.

Απάντηση στο καυτό ζήτημα της κληρονομικότητας του σεξουαλικού προσανατολισμού, αλλά και της επιρροής την οποία δύνανται να ασκήσουν οι ομοφυλόφιλοι γονείς σε αυτόν, προσφέρουν σύγχρονες επιστημονικές έρευνες στο πεδίο. Συγκεκριμένα, η επιρροή της κληρονομικότητας φαίνεται να είναι μηδενική, ενώ, ταυτόχρονα, είναι ευρέως γνωστό στην επιστημονική κοινότητα ότι οι γονείς ασκούν, στην πραγματικότητα, ελάχιστη περιβαλλοντική επίδραση στα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς και της προσωπικότητας των παιδιών τους. Οι ομοιότητες, οι οποίες παρατηρούνται μεταξύ γονέων και παιδιών, οφείλονται στα γονίδια, ενώ είναι γνωστό ότι μέσα στο ίδιο οικογενειακό περιβάλλον ανατρέφονται εντελώς διαφορετικά αδέλφια (Bailey et al. 2016: 76-84).

Η Αμερικάνικη Ψυχολογική Εταιρία, το 2005, και η Αμερικάνικη Ακαδημία Ψυχιάτρων Παιδιού και Εφήβου, το 2013, διατύπωσαν ξεκάθαρα τη θέση τους υπέρ της τεκνοθεσίας από ομόφυλα ζευγάρια, αποθαρρύνοντας οποιοδήποτε επιχείρημα αφορά την ανάπτυξη, την κοινωνικοποίηση και τη ψυχική υγεία των παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, καμία επιστημονική έρευνα δεν αποδεικνύει ότι τα τέκνα με γονείς ΛΟΑΤ μειονεκτούν σε σύγκριση με τα παιδιά ετεροφυλόφιλων γονέων και παραδοσιακών οικογενειών. Η ψυχοκοινωνική και η συναισθηματική τους ανάπτυξη στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους τους, όπως και με τους ενήλικες, δεν διαφέρει. Η ανάπτυξη του κάθε παιδιού, επομένως, δεν εξαρτάται, ούτε διακυβεύεται από τον σεξουαλικό προσανατολισμό των γονέων, αλλά από τη σχέση η οποία καλλιεργείται μεταξύ γονέων και τέκνων. Μάλιστα, παιδιά με γονείς ΛΟΑΤ και παιδιά ετεροφυλόφιλων γονέων έχουν τις ίδιες πιθανότητες να αναπτύξουν ομοφυλοφιλικές τάσεις ή να κακοποιηθούν σεξουαλικά. Εκτός των άλλων, φαίνεται να αντιλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο την ταυτότητα φύλου και δεν εμφανίζουν διαφορές ως προς τη συμπεριφορά τους, είτε ως άνδρες είτε ως γυναίκες. Ως εκ τούτου, δεν φαίνεται να υπάρχει πραγματικός και σημαντικός λόγος, βασισμένος σε επιστημονικά δεδομένα, αποκλεισμού των ομόφυλων ζευγαριών από την τεκνοθεσία (Χατζής 2016: 201-202).

Είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, επίσης, ότι τα παιδιά με ομοφυλοφιλικές τάσεις διαφέρουν σημαντικά από τα ετεροφυλόφιλα, και εκδηλώνουν την προδιάθεσή τους ήδη από πολύ νωρίς στη ζωή τους. Τα παιδιά διαφοροποιούνται προτού αποκτήσουν ιδέα του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, με τις διαφορές να σημειώνονται στο πεδίο της δυσφορίας του φύλου, ακόμη κι αν η κοινωνικοποίησή τους ενισχύει τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων, τα στερεότυπα και τις κοινωνικές νόρμες (Bailey et al. 2016: 87).

Αυτό το οποίο πρέπει να σημειωθεί, όσον αφορά τις κοινωνικές συνέπειες της τεκνοθεσίας από ομόφυλα ζευγάρια, είναι το γεγονός ότι οι ομόφυλοι θετοί γονείς

δεν πρόκειται με τη συγκεκριμένη πράξη τους να δημιουργήσουν αρνητικές κοινωνικές συνέπειες. Εν αντιθέσει, οι συνέπειες των πράξεων αυτών θα είναι απόλυτα θετικές, δεδομένου ότι θα δημιουργηθεί ζήτηση για παιδιά, ειδάλλως, ανεπιθύμητα (Darren 2001: 132). Επιπρόσθετα, ο εκάστοτε νομοθέτης οφείλει να αντιμετωπίζει τον νόμο, ως μέσο παιδευτικό και όχι με φόβο προς την κοινωνική δυσαρέσκεια. Η απαγόρευση του συγκεκριμένου δικαιώματος με τη δικαιολογία του πιθανού κοινωνικού αποκλεισμού των παιδιών υποδεικνύει ότι παράγοντας για τη λήψη αποφάσεων, οι οποίες σχετίζονται με ελευθερίες και δικαιώματα, δεν είναι το δικαίωμα στον αυτό-καθορισμό, αλλά η ενδεχόμενη επιθετική, ρατσιστική, μισαλλόδοξη και απορριπτική αντίδραση ορισμένων μελών της κοινωνίας, τα οποία κατά αυτόν τον τρόπο ενισχύονται. Τα συγκεκριμένα άτομα λαμβάνουν ρυθμιστική ισχύ, καθώς η ομοφοβία και οι πιθανές κοινωνικές διακρίσεις μετατρέπονται σε πηγές δικαίου, εμποδίζοντας την κοινωνική πρόοδο και την καλλιέργεια της ανοχής και της κατανόησης (Χατζής 2016: 206-207).

Θα ήταν, όμως, ορθότερο, τα ατομικά δικαιώματα να μην περιορίζονται, πολύ δε περισσότερο να μην καθορίζονται, από την πλειοψηφία, η οποία συχνά με τη στάση της απαγορεύει συμπεριφορές και εναλλακτικές επιλογές, χωρίς καμία σοβαρή επιχειρηματολογία. Προκειμένου να συμβεί αυτό, είναι απαραίτητο η νομοθεσία να λάβει τον παιδαγωγικό ρόλο, ο οποίος της αρμόζει, και να συντελέσει αποφασιστικά στην απελευθέρωση από προκαταλήψεις και οπισθοδρομικές ιδεοληψίες, εκφράζοντας το πνεύμα της ανοχής με την αναγνώριση του δικαιώματος του γάμου και της τεκνοθεσίας στα ομόφυλα ζευγάρια και αντιμετωπίζοντας ισότιμα όλες τις οικογένειες, οποιασδήποτε μορφής (Χατζής 2016: 209). Άλλωστε, η ανοχή, ως κοινωνική αρετή και πολιτική αρχή, καθιστά δυνατή και ενισχύει την ειρηνική συνύπαρξη ανθρώπων με διαφορετικές και αντικρουόμενες αντιλήψεις και προσωπικότητες και με ποικιλόμορφους τρόπους ζωής, μέσα στους κόλπους της ίδιας κοινωνίας. Η ανοχή εξασφαλίζει την κοινωνική τάξη, την κοινωνική συνοχή και την ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των πολιτών.

5. Επίλογος- Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία εξέτασε το κατά πόσο είναι δυνατό να τεθούν όρια στην ελευθερία, σύμφωνα με τις απόψεις, οι οποίες εκφράζονται από τον John St. Mill στο σύγγραμμά του *Περί Ελευθερίας*. Είναι σαφές ότι οποιαδήποτε μορφή τυραννίας η οποία περιορίζει την ελεύθερη πρόοδο και εξέλιξη του ατόμου, δεν είναι απλώς ανεπιθύμητη αλλά μάλλον κατακριτέα. Η αρχή της ελευθερίας, όπως διατυπώνεται από τον Mill και αναφορικά με τη σκέψη και την έκφραση, διασφαλίζει τη βελτίωση του τρόπου ζωής των ανθρώπων. Βεβαίως, η ελευθερία δεν δύναται να είναι απεριόριστη. Οποιοσδήποτε περιορισμός της, ωστόσο, οφείλει να έχει αποκλειστικό στόχο του την προστασία τρίτων υποκειμένων, θέση εκ της οποίας προκύπτει και η αρχή της βλάβης. Η συγκεκριμένη αρχή πρέπει να

εφαρμόζεται μόνο σε περιπτώσεις κατά τις οποίες οι πράξεις αφορούν άλλα υποκείμενα και όχι των ίδιο τον πράττοντα. Αποκλείονται, κατά συνέπεια, περιορισμοί της ελευθερίας, οι οποίοι αναπτύσσονται στη βάση του νομικού πατερναλισμού και του νομικού ηθικισμού, και τίθενται όρια στην κρατική και σε κάθε άλλου είδους παρέμβαση.

Σε μία κοινωνία απαρτιζόμενη από ελεύθερα υποκείμενα, η γενικότερη ευημερία αποτελεί στόχο πραγματοποιήσιμο και όχι χίμαιρα. Αφενός, η ατομικότητα, η οποία προωθεί την αριστεία και την αρετή, και αφετέρου η ισότητα και η ίση πρόσβαση στην ευκαιρία, η οποία εξασφαλίζει τη διατήρηση της κοινωνικής δικαιοσύνης, λειτουργούν ως το κατάλληλο υπόβαθρο για την ωφέλεια ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου. Η αυτό-εξέλιξη και η αυτονομία, τις οποίες συνεπάγεται η αρχή της ελευθερίας, προάγουν την εξέλιξη της ανθρωπότητας, μέσω της ολοκληρωμένης εκπαίδευσης και κοινωνικοποίησης των υποκειμένων. Πράγματι, η ανάπτυξη της ατομικότητας καθίσταται ευεργετική για το κοινωνικό σύνολο μόνο με την ταυτόχρονη ανάπτυξη της κοινωνικότητας, με την οποία αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλεπιδρούν, δημιουργώντας ολοκληρωμένα άτομα, υπεύθυνους και ενεργούς πολίτες. Τέτοιοι πολίτες είναι σε θέση να εξασφαλίσουν την ελευθερία και την αυτοκυριαρχία τους δρώντας μέσα σε δημοκρατικά πολιτεύματα, τα οποία, ακολουθώντας, εξασφαλίζουν την κοινωνική πρόοδο και διασφαλίζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα, όντας καθολικά και με οικουμενική ισχύ, προστατεύουν τα σημαντικότερα εκ των ανθρωπίνων συμφερόντων και δημιουργούν τις συνθήκες για την ανάπτυξη των καλύτερων δυνατών κοινωνικών πρακτικών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αρχή της αυτοκτησίας, η οποία αφορά τα δικαιώματα του ατόμου προς το σώμα και τη σκέψη του και το προστατεύει έναντι της κυβέρνησης ή του κράτους, όταν διακυβεύονται προσωπικά ζητήματα.

Μείζον προσωπικό ζήτημα αποτελεί και ο σεξουαλικός προσανατολισμός των πολιτών. Δυστυχώς, όμως, οι νομοθετικές και κυβερνητικές σχετικές παρεμβάσεις είναι ποικίλες διαχρονικά και μέχρι την εποχή μας. Σε αυτό το οποίο πρέπει να στρέψουμε το βλέμμα μας είναι το γεγονός ότι οι διακρίσεις εναντίον ομοφυλόφιλων ατόμων και ομόφυλων ζευγαριών αποτελούν διακρίσεις φύλου, καθώς στηρίζονται στο βιολογικό φύλο για τον περιορισμό των δικαιωμάτων. Παρά το γεγονός ότι όλο και περισσότερα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας δηλώνουν ανοιχτά την ταυτότητά τους, ο φόβος, η βία και οι διακρίσεις παραμένουν σε υψηλά επίπεδα τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Ευρώπη.

Είναι χαρακτηριστικός ο αποκλεισμός των ατόμων αυτών από το δικαίωμά τους στο γάμο, ο οποίος είναι μία σύμβαση και ένωση στην οποία δύναται το άτομο να εισέλθει ελεύθερα, χωρίς κρατικούς περιορισμούς. Ωστόσο, η πολιτεία φαίνεται να προτιμά τις ετερόφυλες από τις ομόφυλες σχέσεις, καθώς στις μεν ο γάμος

επιτρέπεται ενώ στις δε απαγορεύεται, υπονομεύοντας την αρχή της ισότητας των πολιτών. Ως εκ τούτου, το δικαίωμα στο γάμο χάνει τον ουσιαστικό του χαρακτήρα, εφόσον το άτομο δεν δύναται πραγματικά να παντρευτεί όποιον επιθυμεί. Η διαπίστωση αυτή διαβρώνει τα θεμέλια του κράτους δικαίου, καθώς παραβιάζονται η αρχή της ελευθερίας, της ισονομίας και της αυτοδιάθεσης των πολιτών. Με δεδομένο ότι ο γάμος είναι απλώς ένας κοινωνικός θεσμός, οφείλει να προστατεύει τα εμπλεκόμενα μέλη του και όχι να προστατεύεται από τους κρατικούς μηχανισμούς.

Όσον αφορά, τέλος, το δικαίωμα των ομόφυλων ζευγαριών να αποκτούν παιδιά, είτε με φυσικά ή τεχνητά μέσα είτε μέσω τεκνοθεσίας, είναι ξεκάθαρο ότι μόνο κοινωνικό όφελος θα δημιουργούσε και μηδαμινά κοινωνικά ζητήματα. Είναι σημαντικό ότι επιστημονικές έρευνες πολλών ετών αποδεικνύουν πως δεν υφίσταται λόγος να αποκλείονται τα ζευγάρια αυτά από το δικαίωμά τους στη δημιουργία οικογένειας.

Συνεπώς, οι φιλελεύθερες δημοκρατίες στις οποίες ζούμε βρίσκονται σε τέλμα. Είναι πλέον η στιγμή να προβούν σε ένα ακόμη βήμα απέναντι στην ισότητα των πολιτών τους. Άλλωστε, η αναγνώριση του γάμου των ομόφυλων ζευγαριών και του δικαιώματός τους στη δημιουργία οικογένειας έχει ιδιαίτερη αξία μπροστά στις νέες προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα. Εν μέσω προσφυγικής και μεταναστευτικής κρίσης, θα ήταν σαν να εθελοτυφλούμε αν δεν σκεφτόμαστε ότι μέσα στα κύματα ανθρώπων, που καταφθάνουν στη χώρα μας υπάρχουν πρόσφυγες και μετανάστες μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, οι οποίοι προφανώς αποτελούν μικρότερες μειονότητες ενυπάρχουσες σε ευρύτερες μειονότητες με πολλαπλά αιτήματα και επιτακτικές ανάγκες, τα οποία, δυστυχώς, σε πολλές περιπτώσεις, δεν έχουν επιλυθεί ούτε για πολίτες της χώρας υποδοχής τους. Παράλληλα, η πανδημία, η οποία πλήττει ολόκληρο τον πλανήτη, καλεί τον κόσμο να απομονωθεί και να αποστασιοποιηθεί στο σπίτι του. Τι συμβαίνει, όμως, όταν το άτομο δεν μπορεί να εκφράσει ελεύθερα την ταυτότητά του μέσα στο σπίτι αυτό; Όταν, μέσα στο σπίτι του, δεν ικανοποιούνται οι ζωτικές ανάγκες της οικογενειακής θαλπωρής και επικοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα στερείται του δικαιώματος να δημιουργήσει τη δική του οικογένεια με τον άνθρωπο της επιλογής του;

Φαίνεται ότι ο 21^{ος} αιώνας στην αρχή του θέτει ερωτήματα και ανάγκες με επιτακτικό χαρακτήρα. Θα ήταν ίσως συνηθισμένη, ως και παρωχημένη, μία επίκληση στο συναίσθημα όσων λαμβάνουν αποφάσεις με στόχο την ευαισθητοποίησή τους απέναντι στα συγκεκριμένα δικαιώματα. Η επίκληση, ωστόσο, του κράτους δικαίου, της ισονομίας και της ισότητας των πολιτών απέναντι στον νόμο και τον νομοθέτη πιθανότατα να έχει αμεσότερα και ταχύτερα αποτελέσματα σε μία συζήτηση, η οποία διαιωνίζεται εδώ και δεκαετίες και ενώ αφορά σαφέστατα προσωπικά ζητήματα λαμβάνονται πάντοτε υπόψη σε αυτή το

κοινωνικό αίσθημα και η γνώμη της πλειοψηφίας, μάλλον εσφαλμένα. Άλλωστε, τα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας επιθυμούν και διεκδικούν απλώς και μόνο να τους παρέχει ο νομοθέτης τα ίδια ακριβώς δικαιώματα, τα οποία αναγνωρίζει στους συμπολίτες τους, τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Μάλλιος, Βαγγέλης, 2010. «Κατοχύρωση συμβίωσης ομοφύλων: ελληνική πραγματικότητα και ευρωπαϊκή διάσταση.» *Constitutionalism* (03/06/2010) constitutionalism.gr/1583-katohyrwsi-symbiwsis-omofylvn-elliniki-pragmatikot/

Παπαδοπούλου, Λίνα, 2008. «Γάμος ομοφύλων; Μία απόπειρα νομικής και δικαιοπολιτικής αξιολόγησης.» *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 38: 405-489.

Χατζής, Ν. Αριστείδης, 2016. «Η Παιδοθεσία από Ομόφυλο Ζευγάρι.» στον συλλογικό τόμο *Παιδική Ηλικία και Μετανάστευση: Προκλήσεις για την Παιδαγωγική της Ετερογένειας* (Τιμητικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή Σπύρο Χ. Πανταζή). Επιμ.: Βασίλειος Μπάρος, Μαρία Δημάση, Θεοδώρα Γκαμπράνη & Γρηγορία-Καρολίνα Κωνσταντινίδου. Αθήνα: Διάδραση.

Χατζής, Ν. Αριστείδης, 2017. «Ο πολιτικός γάμος των ομόφυλων ζευγαριών.» στα *Επιχειρήματα Ελευθερίας*. Αθήνα: Παπαδόπουλος. Σελ.: 152-154.

Χατζής, Ν. Αριστείδης, 2018. «Τα όρια της Ελευθερίας: Ηθικές Εξωτερικότητες, το Παράδοξο του Sen και η Προσωπική Αυτονομία.» *Νεύσις* 26 : 49-75.

Χατζής, Ν. Αριστείδης, 2017. «Τι αξία έχει ο γάμος στην αγάπη μας μπροστά;» Στα *Επιχειρήματα Ελευθερίας*. Αθήνα: Παπαδόπουλος. Σελ.: 148-151.

Mill, John St, 2020. *Περί Ελευθερίας*. Μτφρ. Θεοφ. Τάσης. Αθήνα: Μίνωας.

ξενόγλωσση

Bailey J. Michael et al., 2016. "Sexual Orientation, Controversy and Science." *Psychological Science in the Public Interest* 17: 45-101.

Bass Van Der Vossen, 2019. "Libertarianism." *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition). Ed.: Edward N. Zalta, URL = [<https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/libertarianism/>](https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/libertarianism/).

Bergland, David, 1990. *Libertarianism in one lesson*. Bahama Place: Orpheus Publications.

Brennan, Jason, 2016. *Political Philosophy*. Washington: Cato Institute.

Brink, David O., 2008. "Mill's liberal principles and freedom of expression." in *Mill's on Liberty. A Critical Guide*. C. L. Ten ed. New York: Cambridge University Press. Pp. 40-61.

Brink, David O., 2017. "Mill on Justice and Rights." in *A Companion to Mill*. Christopher Macleod and Dale E. Miller ed. Oxford: WILEY Blackwell. Pp. 374-389.

Brown, D. G., 2017. "The Harm Principle." in *A Companion to Mill*. Christopher Macleod and Dale E. Miller ed. Oxford: WILEY Blackwell. Pp. 409-424.

Cohen, G. A., 1995. *Self-Ownership, Freedom and Equality*. New York: Cambridge University Press.

Darren, Bush, 2001. "Moving to the Left by Moving to the Right: A Law and Economics Defense of Sex Marriage." *Women's Rights Law Reporter* 22: 115-138.

Devigne, Robert, 2017. "Mill and the classics." in *A Companion to Mill*. Christopher Macleod and Dale E. Miller ed. Oxford: WILEY Blackwell. Pp. 61-78.

Donnelly, Jack, 2006. "Human Rights." in *The Oxford Handbook of Political Theory*. John S. Dryzwck, Bonnie Honnig and Anne Phillips ed. New York: Oxford University Press. Pp 601-620.

Donner, Wendy, 1998. "Mill's utilitarianism." in *The Cambridge Companion to Mill*. John Skorupski ed. New York: Cambridge University Press. Pp. 255-292.

Donner, Wendy, 2017. "Mill on Individuality." in *A Companion to Mill*. Christopher Macleod and Dale E. Miller ed. Oxford: WILEY Blackwell. Pp. 425-439.

Donner, Wendy, 2018. *The Liberal Self: John Stuart Mill's Moral and Political Theory*. New York: Cornell University Press.

Donner, Wendy & Fumerton, Richard, 2009. *Mill*. West Sussex: Wiley Blackwell.

Fitzpatrick, R. John, 1988. *John Stuart Mill's Political Philosophy*. London: Continuum.

Fletcher, Guy, 2016. "Mill's Conception of Happiness." in *A Companion to Mill*. Christopher Macleod & Dale E. Miller ed. Sussex: Wiley Blackwell. Pp. 312-327.

Jacobson, Daniel, 2017. "Mill on Freedom of Speech." in *A Companion to Mill*. Christopher Macleod and Dale E. Miller ed. Oxford: WILEY Blackwell. Pp. 440-453.

Hatzis, N. Aristides, 2006. "The Negative Externalities of Immorality: The Case of Same-Sex Marriage." *Skepsis* 17: 52-65.

Koppelman, Andrew, 1994. "Why Discrimination Against Lesbians and Gay Men is Sex Discrimination." *New York Law Review* 69: 197-287.

Macleod, Christopher, 2020. "John Stuart Mill." *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition). Edward N. Zalta (ed.). URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/mill/>>.

- Mill, St. John (1991). *On liberty*. John Grey and G. W. Smith ed. London: Routledge.
- Mill, St. John (2001). *Utilitarianism*. Kitchener, Ontario: Batoche Books.
- Morris, Christopher W, 2004. "The Modern State." in *Handbook of Political Theory*. Gerald F. Gaus and Chandran Kukathas ed. London: SAGE Publications. Pp. 195-209
- Riley, Jonathan, 2016. "Mill on Utilitarian Sanctions." in *A Companion to Mill*. Christopher Macleod & Dale E. Miller ed.. Sussex: Wiley Blackwel. Pp. 342-357
- Robson, John, 1998. "Civilization and culture as moral concepts." in *The Cambridge Companion to Mill*. John Skorupski ed. New York: Cambridge University Press. Pp. 338-371.
- Squires, Judith, 2006. "Equalit and Difference." in *The Oxfrord Handbook of Political Theory*. John S. Dryzeck, Bonnie Honnig and Anne Phillips ed. New York: Oxford University Press. Pp 470-487.
- Ten, C. L., 1998. "Democracy, socialism and the working classes." in *The Cambridge Companion to Mill*. John Skorupski ed. New York: Cambridge University Press, 1998. Pp. 372-395.
- Ten, C. L., 2008 "Mill's on Liberty: Introduction". in *Mill's On Liberty. A Critical Guide*. C.L. Ten ed. New York: Cambridge University Press. Pp. 1-21
- Ten, C. L., 2017. "Mll on Race and Gender." in *A Companion to Mill*. Christopher Macleod and Dale E. Miller ed. Oxford: WILEY Blackwell. Pp. 160-174.
- Thaler, H. Richard, Sunstein, R. Cass, 2008. "Privatizing Marriage." in *Nudge. Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. London: Yale University Press. Pp. 215-224.
- Thrasher, John, 2019. "Self-Ownership as a Personal Sovereignty," *Social Philosophy and Policy* 36, no. 2: 116-133. <https://doi.org/10.1017/S0265052519000396>
- Weirtheimer, Alan, 2002. "Liberty, Coercion and the Limits of the State." in *The Blackwell Guide to Social and Political Philosophy*. Robert L. Simon ed. Oxford: Blackwell Publishers Ltd. Pp. 38-59.
- Wilson, Fred, 1998. "Mill on psychology and the moral sciences". in *The Cambridge Companion to Mill*. John Skorupski ed. New York: Cambridge University Press. Pp. 203-254.
- Wintemute, Robert, 1997. "Recognizing New Kinds of Direct Sex Discrimination: Transexualism, Sexual Orientation and Dress Codes." in *The Modern Law Review*. USA: Blacwell Publishers. Pp. 334-359.

Young, Robert, 2008. "John Stuart Mill, Ronald Dworkin and paternalism." in *Mill's on Liberty. A Critical Guide*. C. L. Ten, ed. New York: Cambridge University Press. Pp. 209-227.